وارلیق

آیلیق تورکجه و فارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فارسی و ترکی‌آذری
۵ اینجی صایی- شهریور ۱۳۵۸ - شماره۵

صائب تبریزی

استاد شعر فارسی و ترکی آذری در قرن ۱۷ میلادی
(۱۰۸۱ - ۱۰۰۰ ه. ق)

ایچینده کیلر

فهرست

۱ـ شفاهی خلق ادبیاتی : م . ع . یاشار . ۳
۲ـ شعر مولوی ۷
۳ـ صوت نگاری: دکتر حمید نطقی ۸
٤ـ مبانی ملیت درجمهوری اسلامی ایران: دکتر جواد هیئت ۱٦
٥ـ آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش : دکترجواد هیئت..... ۲٤
٦ـ شهریار لاگوروشلریم: پرفسور رستم علیف ٤۲
۷ـ فولکلور: عاشق عباس توفارقانلی: عباس مهیار ٥٦
۸ـ شعر آنا : ص . وورغون ٦٤
۹ـ شعر گوونمه گؤزللیگینه : کمال‌الدین قامو ٦٤
۱۰ـ دامجی دامجی ایچیمده بیریکدی بوآیدینلیق : دکتر حمید نطقی.... ٦٥
۱۱ـ ضایعه جبران ناپذیر..... ٦٦

وارلیق

آیلیق تورکجه وفارسجا فرهنگی نشریه
مجله ماهانه فرهنگی فارسی و ترکی آذری

۵ اینجی صایی شهریور ۱۳۵۸ ـ شماره ۵

شفاهی خلق ادبیاتی

خلق بیلیکلری ویاخلق یارادیجیلیغی آدلانان فولکورون ساحه‌لری‌او لدوقجاگنیش ورنگارنگ‌در بووسعتلی واوجسوز ـ بوجاقسیز ساحه‌انسانلارین طبیعت وایش حقنده ابتدائی تصورلریندن توتموش ، تاریخ بویونجا اونلارین هرطرفلی بدیعی، فکری وعملی بیلیك ویارادیجیلیقلارینی احاطه‌ائدیر .

هرخلقین دانیشیق ادبیاتی اوخلقین فولکلورونون اساس ساحه‌لریندن بیری ساییلیر . بیرجهتدن خلقین بدیعی ادبیاتنین مهم شعبه‌سی اولان بوادبیات، آیری‌ـ جهتدن‌ده‌اوخلقین فولکلورونون ان‌وسعتلی ساحه‌لریندن بیری حساب اولور .

آغیزادبیاتی ، ائل‌ادبیاتی ، شفاهی خلق ادبیاتی آدلانیلان بوخلـق یارا ـ دیجیلیغنین انسانلارین یاشاییش تاریخی قدرقدیم تاریخی‌وار. شفاهی‌خلق‌ادبیاتنین ابتدائی نمونه‌لری قدیم انسان‌گروهلارینین اولیه حیات وتفکرلرینی ئوزونده عکس ائتدیرن ساده‌امك ورسوم ومراسم نغمه‌لری اولموشدر. انسانلار قورخولی‌حیوانلاری شکار ائتمکده ، آغیریوکلری قالدیر ماقدا ، طبیعتین‌کورقوه‌لرینه اوزبه‌اوزچیخماقدا موزون وآهنگلی سسلردن وسؤزلردن استفاده ائتمیشلر . بوابتدائی امك‌نغمه‌لری آدلانان موزون سؤزلر انسانلاری روحلاندیرمیش وایشین آغیرلیغینی اونلارا یونگوللشدیرمیشدیر. جامعه آیری‌ـ آیری قشرلره بؤلونوب طبقه‌لر اورتایاچیخاندان صونرا داخلق ادبیاتی اساسدا زحمتکش قشرلرین ایسته‌ك وآرزولارینی ترنـم ائتمیشدیر . بوناگؤره‌ده ، شفاهی ادبیات هرشیئدن اول انسانلارین اجتماعی تجربه لرینین وحیات اوغروندا مبارزه‌لرینین آیناسی اولموشدر .

البته،، هرخلقین شفاهی ادبیاتیندا اوخلقین اوغرادیغی مرکب شرایطه اویغون بیرپارا حاکم قشرلرین ایستکلرینه موافق نمونه لره‌ده راست گلمك اولور. لکن بوکیمی نمونه‌لرخلق‌ایستدك وآرزولارینا اویوشمادیغی ایچون چوخ یاشایا بیلمه‌یب، گئتدیکجه اهمیتنی ایتیریب وآرادان چیخیرلار.

شفاهی ادبیاتنا خلقین حیاتی، یاشاییش طرزی رسوم ومراسمی، عادات‌وآدابی، ذوقی اینجه لیکلری وانسانی آرزولاریله بیرلیکده اونون اجتماعی- تاریخی تکاملی ده منعکس اولموشدر . شفاهی‌خلق ادبیاتنین بوخصوصیتنه‌گؤره‌ده بوادبیاتین ئوگره نیلمه‌سی چوخ بؤیوك اهمیته مالکدر. آیری-آیری دورلرده‌باش وئرمیش مهم حادثه لری، آزادلیق اوغروندا آپاریلان مبارزه لری، خلق تفکروفرهنگینین تکامل یوللارینی آراییب- آراشدیرماقدا شفاهی خلق ادبیاتی نمونه‌لرینین بؤیوك علمی، بدیعی و تاریخی اهمیتی اولموشدر .

شفاهی خلق ادبیاتنین تکامل یوللارینی نظردن گئچیردیکده چوخ آیدین حالدا گؤرمك اولورکی، بوادبیات مظلوم وزحمتکش خلقین ان‌یاخشی احساس ودوشونجه لرینی ،اونون‌قهرمانلیق ومبارزه‌تاریخینی ترنم‌ائدن‌قیمتلی‌منبعلردن‌بیریدر. تاریخی حادثه‌لر وصنفی توققوشما لارلاعلاقه‌لی حالدا یارادیلمیش جانلی قهرمان سیمالاری، خلقین ظالملره وقولی زورباللارابویون اگمه‌مك روحیه سیندن سرچشمه آلمیشدر. بیرچوخ‌ناغیلاردا، داستانلارداولطیفه‌لرده وعاشق‌شعرلرینده استثمارچیلارین،طمعکار تاجرلرین، ظالم حاکملرین، ریاکار ورشوه خوارقاضیلرین چوخ‌کسگین انتقاد ورسوا ائدیلدیگینی گؤروروك. شفاهی خلق ادبیاتنین آیری-آیری نمونه لرینده قورولوشون عدالتسیزلیگینه اوغرامیش پناهسیزلار، سفیللر، ائویندن اویاسیندان آیریلمیش دربه‌درلره درین هوادارلیق ومحبت حسی دویولور. بورادادوغرولوغون ریاکارلیغا، یاخشیلیغین پیسلیغا، ایشیغین قارانلیغاء غالب گلمه‌سی اساس خطی تشکیل ائدیر.

خلق ادبیاتیندا خلقیلیگی‌داهابارز صورتده‌گؤسترن جهتلردن بیری‌ده اونلارین دیل واسلوب خصوصیتلری‌در. شفاهی خلق ادبیاتیندا حادثه‌لر اولدوقجاساده، طبیعی واورەگه یاتار بیردیلده تصویر اولونور. دوشونجه‌لر آیدین، جانلی وگؤزل طرزده بیان ائدیلیر. بورادا ایشله‌نن جانلی وییغجام افاده‌لر وتعبیرلر بیرچوخ مرحله لرده ادبی دیلین زنگینلشمه سینه کمك ائدیر.

شفاهی خلق ادبیاتنین خلقیلیگی بیرده اونون شرفلی امگ‌وایشی یوکسك توتماسیندا وامکچی انسانلارین بدیعی سیماسینی درین محبتله جانلاندیریلما سیندا گؤرمك اولور. آذربایجان ناغیلارینین چوخوندا شرکت ائدن «کچل» سیماسی‌ان‌آغیر ایشلره مشغول اولان، ظلمه- زورا تسلیم اولمایان، یارامازلاری وطفیلیلری افشا

ائدن بیرزحمتکش سیماسیدر .

* . *

شفاهی خلق ادبیاتنین نمونه لرینی بعضا یاشلی ودنیاگؤرموش آداملارین، ناغیلچیلارین وخصوصیله عاشیقلارین آغزیندان ائشیدیریك، بعضا ده کتابلاردان اوخویوروق. بودیللرده دولاشان یاکتاب ودفترلره نقل ائدیلن اثرلر شبهه سیزچوخ- چوخ اوللرده یارانمیشلار. بونلارین بیرپاراسینین حتی یازی اولمایان زمانلاراعاید اولماسینادارای وثرمك اولور. بویارادیجیلیق نمونه‌لری حتی یازی میدانا چیخاندان صونرادا حافظه‌لرده یاشامیش وشفاهی اولاراق عصرلردن- عصرلره، نسللردن نسللره چاتمیشدر. بوسببدن‌ده بوادبیاتین اساس خصوصیتلریندن بیری اونون آغیزدان آغیزا گئچمه سینده‌در.

هئچ‌شبهه یوخ کی، شفاهی‌خلق‌ادبیاتی‌نمونه‌لرینین‌هر بیری‌نین‌یارادیجیسی‌اولموشدر. گئچمیش زمانلارا مربوط اولان افسانه‌لر، ناغیللار، داستانلار، ماهنیلار، قوشمالار، لطیفه‌لر آیری-آیری شخصلر طرفیندن یارانمیشدر. لکن بواثر لریا زییاگؤچورولمه دیگی ایچون، گئتدیکجه مختلف آداملار طرفیندن ایسته نیلدیگی شکلده تکرارائدیلیب گئت- گئده خلق مالی اولموشدر. شفاهی خلق ادبیاتنین بیرچوخ اثرلرینین‌آیری- آیری روایتلری اولوز. بواثرلریازیلی اولمادیقلارینا گؤره آغیزدان- آغیزا نقل اولدیغی‌زمان، راویلرین‌طرفیندن معین‌دگیشیکلیگه اوغرامیش، تازابیرشکل(روایت) حالی آلمیشدر. بوروایتلشمه جریانی بیرطرفدن‌راویلرین حافظه‌سی وذهنی قابلیتی، اوبیری طرفدن ده اونلارین یاشادیقلاری محیط شرایطی وادبی بدیعی ذوقلری ایله باغلیدر .

شفاهی خلق ادبیاتنین راویلری، سؤیله دیکلری اثرلری اشتراك ائتدیکلری مجلسین‌هواسیناگؤره‌ده‌دگیشدیرمه‌لی‌اولورلار. اونلارهمان‌ناغیلی‌ویاداستانی‌بؤیوکلرین مجلسینده بیرشکلده، اوشاقلارین‌یئنیجاغیندا باشقابیرشکلده‌ئمه‌لی‌اولورلار. عاشقلار کیمی، زمانین اجتماعی- اخلاقی طلب‌لرینی‌ده نظرده توتورلار. بوتون بونلاربیرداها گؤستریرکی شفاهی ادبیات اثرلری بعضابیله - بیله بعضاده بیلمه‌یه - بیلمه‌یه تازاشکللر آلیر لار. بوندان علاوه، شفاهی خلق ادبیاتی اثرلری بیرخلقین‌یاشادیغی ئولکه نین‌آیری- آیری منطقه، شهر، کندوباشقابؤلمه لرینده اورانین اجتماعی - اقتصادی شرایطینه مناسب معنی واسلوب دگیشیکلرینه معروض قالیر. بیرناحیه‌ده سؤیله‌نیلن، آتاسوزی، لطیفه وماهنی باشقا ناحیه ده‌ئوزگه بیچیمده سؤیله‌نیلیر.

بوخصوسیتلری نظره آلاراق شفاهی خلق ادبیاتینی ئوگرنمکده اونون مختلف روایت‌لرینی زمان ومکان جهتیندن نظرده دوتماق وامکان‌اولدوقجااونلاری مقایسه‌لی

صورتده تدقیق ائتمك داهامناسب‌در. بوایشین الوئریشلی اولماسی ایچون شفاهی خلق‌ادبیاتنین آیری‌ـآیری نوعلرینی‌توپلاییب‌ثبت‌ائتمکده اونلارین رایج‌اولدیقلاری ناحیه‌نین وهابئله اونلاری سؤیله‌ین و روایت ائدنلرین مشخصات وهویتی درج ائدیلمه‌لی در

* . *

هرخلقین شفاهی خلق ادبیاتی ایله یازیلی ادبیاتی آراسیندا بیرپارافرقلندیرن علامتلراولدغی حالدا، بیرچوخ یاخینلیقلارو مشابهتلرواردر .

شفاهی خلق ادبیاتی تاریخ ویارادیلیش اعتباریله داهاقدیمدر. بوادبیات اونو یارادان خلقین یازیسی ویازیلی ادبیاتی میدانا چیخمادان یارانمیش ومعین تکامل یولی گئچمیشدر. خلقین یازیلی ادبیاتی یاراندیغی زمان خلقین یازیچی‌ـ شاعر وباشقاهنر خادملری ئوزیارا دیجیلیقلاریندا خلق ادبیاتنین الده ائتدیگی زنگین تجربه‌لرینه استناد ائتمیشلر. خلق ادبیاتنین موضوع، مندرجه، اسلوب وافاده طرزلر یندن یازیلی ادبیاتداگنیش صورتده استفاده ائدیلمیشدر .

بونون دنیا خلقلرینده اولدیغی کیمی آذربایجان یازیلی ادبیاتنین مشهور ادیب وشاعرلری ده زنگین خلق ادبیاتینا درین حرمت بسله میش وئوزئولمز اثرلرینی یاراتماقدا اونون خزینه‌سیندن فایدالانمیشلار. بیزبونی نظامی، خاقانی، فضولی‌دن توتموش‌تا جلیل‌محمد قلیزاده، صابر، معجز وصمد بهرنگی کیمی بویوك شاعر، یازیچی ومتفکرلرین اثرلرینده گؤروروك .

آذربایجان خلق ادبیاتی ایله یازیلی ادبیاتی آراسیندا محکم علاقه، قارشیلیقلی تاثیروبیری ـ بیرینه نفوذگؤسترمه خصلتی واردر. یازیچی وشاعرلرین شفاهی ادبیاتین‌مضمون، فکر،اسلوب، وزن وافاده‌واسطه‌لرلایندن استفاده‌ائتدیکلری‌کیمی ، خلق ادبیاتنین ایفاچیسی اولان عاشیقلار وهابئله خلق کوتله‌لری ئوزلری‌ده بوصنعتکالارین اثرلریندن استفاده ائتمیش وشفاهی خلق ادبیاتی خزینه سینی غنی لشدیرمیشلر .

* . *

آذربایجان شفاهی خلق ادبیاتی آذربایجان خلقنین قرنلربویی یاراتدیغی بدیعی یارادیجیلیق ارثی در. بووسعتلی ورنگارنگ بدیعی میراثی علمی صورتده ییغماق واونون مختلف نوعلرینین اوستونده تدقیقی وتطبیقی ایش‌آپارماق هربیر خلقینه و تاریخینه حرمت واعتقاد بسله‌ین علمی ایشچینین وعلم‌آدامین شرفلی وظیفه سیدر . آذربایجانین علمی‌وفرهنگی موسسه لرینین بوباره ده بویوك مسئولیت وتاریخی تعهد قارشیسیندا اولدوقلارینی هئچ زمان اونوتماق اولماز .

چوخ تاسفله گئچمیشده استبدادین آغیربوغونتی شرایطینده و خلق یارا دیجیلیفنین انکار ائدیلدیگی ایللرده شفاهی خلق ادبیاتینی توپلاماق وتدقیق ائتمك امکانی اولمامیشدیر. البته ایندیه قدر بوساحه‌ده گؤرولن ایشلر تقدیره لایق لکن مسئله‌نین اهمیتی وضرورتی حددینده دگیلدیر. بوخلق وبومی فرهنگنین توکنمز قایناغیناداهاجدی یاناشمالی اوانوگؤزبیگی‌کیمی قورومالییق (۱) .

م. ع. یاشار

مولوی دن‌فارسجا ـ تورکجه بیرشعر:

سرابداکی اوخوجولار یمیزدان **آقای حمید سلی** مولانا جلال‌الدین رومی‌نین آشاغیدا نقل ائتدیگیمیز ملمعینی بیزه گؤندریب ، محله‌میزده چاپ اولماسینی ایسته میشدی بووسیله‌ایله بوعلاقمند اوخوجوموزا تشکر ائدیریك :

ماه است نمی‌دانم خورشید رخت یانه
بو آیریلیق اودونا نئجه جیگرم یا نه
مردم زفراق تو مردم که همه دانند
عشق اودونهان اولماز یاناردوشه جك جانه
سودای رخ لیلی شد حاصل ما خیلی
مجنون کیمی واویلی اولدوم گینه دیوانه
صد تیر زند بر دل آن ترك کمان ابرو
فتنه لوالا گؤزلر چون یوخودان اویانه
ای شاه شجاع‌الدین شمس‌الحق تبریزی
رحمت‌دن اگر نه اولا بیر قطره بیزه دامه

۱ـ مقاله‌نین تنظیمینده ۱۹۷۰ـ نجی‌ایل‌باکی دانشر اولان «آذربایجان شفاهی‌خلق ادبیاتی» کتابنین مقدمه سیندن یئربه‌یئر استفاده ایدیلمیشدیر

ح . ن . آلتای

صوت نگاری در ترکی آذربایجانی

درمیان نامه‌های رسیده به دفتر «وارلیق» پیشنهادی است ازطرف آقای «صمد زنجانی» از اداره کل آموزش تبریزکه نکته بسیار مهمی را یادآور شده است : مسئله خط فونتیك یا صوت‌نگاری در ترکی آذربایجان دراین هنگام که نشریاتی چند به زبان آذربایجانیان به‌بازار آمده این مسئله نیاز به طرح و حل دارد . خوانندهٔ ما دراین مورد پیشنهادی داردکه چون با طرحی‌که از مدت‌ها بدینسوی اندیشیده شده است (جز درموارد معدودی) کاملا منطبق است لزوم این بررسی را متذکرگردید .

دراین مقاله ، ابتدا به‌عنوان مقدمه بطور بسیارگذرا ازالفباهائی‌که‌تاکنون در زمانی‌کم وبیش دراز به استخدام زبانهای ترکی درآمده است نام می‌بریم سپس دربارهٔ سه الفبای موجود و زندهٔ این زبانها بررسی‌کوتاهی می‌کنیم و با ارائه الفای فونتیك مناسب زبان ترکی آذربایجان که باامکانهای موجود ما (آگاهی بسیاری از درس‌خوانده‌های ما به‌یکی از خطوط منشعب ازالفبای لاتین، حروف موجود در چاپخانه‌هاودردسترس بودن ماشین‌های تحریر لاتین که البته باید بادست علائم لازم را به‌نوشته‌های ماشین شده افزود) استفاده ازآن آسان و میسر است بحث را به‌پایان می‌رسانیم .

قبل ازهرچیز باید تصریح شودکه برای نگارش زبان ترکی آذربایجان‌بجهات عدیده الفبای رایج کشور ما که الفبای اغلب اقوام اسلامی است مرجحتر است. لکن برای این‌که الفبای موجود جواب نیازهای مارابدهد و درنوشتن و خواندن

ترکی آذربایجان تاحد امکان وسیلهٔ مناسبی گـردد باید قواعد خـاص املای آن بررسی و تدوین شود .

برای کمك باین الفبا و درکنار آن درموارد استثنائی‌که مثلا لازم می‌شود تلفظ خاصی ارائه‌گردد ویاکلمه‌ای ناآشنا مطرح شود ، مانند آنچه‌که در زیر-نویس‌های نوشته‌های فارسی نیز از الفباهای مختلف یاری می‌جویند و مهمتراز همه در کتب فرهنك و قاموس‌ها ـ مانندآنچه در فرهنك دکتر معین مرحوم و دیگران به‌کار رفته مانیازمند الفبائی فونتیك یا صوت‌نگاری هستیم . بحث مادر این‌گفتار انتخاب این خط است‌که به خط عربی اسـلامی موجود کمك‌کند و دشواریهای مارادر وقت نیاز آسان سازد .

الف ـ الفبای های مختلف

زبانهای ترکی رادرطی تاریخ به خطوط مختلف نگاشته‌اند ، نظری اجمالی به این تجربه‌ها خالی از فایده نخواهد بود . اینك گزارشی از مهمترین تجاربی‌که در این خصوص دردست است :

۱ـ **الفبای‌اورخون ـ ینی‌سئی** در قرنهای پنجم و ششم ونیز نهم و دهم به‌کار رفته است . شبیه الفبای رونیك است عقیده اکثریت به‌این است‌که الفبائی مستقل و به شیوهٔ آکروفنیك بوجود آمده چنانکه تصور می‌رود حرف ب ازتصویر خانه (ائب ـ ائو) ، حرف ق از تصویر تیر (اوق ـ اوخ)، حرف س از تصویر نیزه (سونگو) ، و حرف ت از تصویر کوه (تاق ـ تاغ ـداغ) و مانندآن پدید آمده است . مجموعهٔ علایم این‌الفبا ۳۸ است .

مصوت‌ها اغلب نوشته نمی‌شود و برحسب مصوتاتی‌که همراه صامتها می‌آید علائم صامت‌ها دگرگون می‌شود . خط اورخون ـ ینی‌سیی رااز راست‌به‌چپ می‌نوشتند . الفبائی که در ینی‌سیی به‌کار رفته قدیمی‌تر و پیچیده‌تر است ، بهترین نمونه این خط در اورخون دیده می‌شود.

۲ـ **الفبای اویغوری** ـ از قرن هشتم تاپانزدهم به‌کار رفته ، بهترین‌نمونهٔ آن‌در قرون نهم ، دهم ، یازدهم نوشته شده است . بیشتر آثار بودائی بعضاً نیز مانوی ومسیحی بدین خط بوجود آمده است. اصل آن به‌خط سغدی می‌رسد وشیوع آن در میان ترکها به‌علت پیوندهای دینی باسغدیان بودکه هر دو قوم بودائی بودند . این خط دارای ۲۳ حرف و ۵۳ Ligature علامت اضافی است ، ازراست به چپ نوشته می‌شد ، به تقلید چینیان بعضی از نویسندگان آنراعموداً (از بالا به پائین) به رشته تحریر درآوردند ، دراین‌صورت سطور از چپ به‌راست

مرتب‌می‌شد .درالفبای اویغوری به‌علت وقوع حروف درابتدا ، وسط و آخر سه شکل متمایز دارند الفباهای مغولی ، منجوئی ازاین الفبا اقتباس شده است .

۳ـ **الفبای سغدی** ـ در فاصله قرون هشتم و یازدهم به‌کارگرفته شده‌است. این خط خاص سغدی از شاخه های ایرانی میانه بود، گاهی نیز برای نوشتن متون ترکی ازآن استفاده کرده‌اند .

٤ـ **الفبای چینی** ـ در قرن هشتم گاهگاهی ترکی را به خط چینی‌نوشتند. در حدود ۲۰٫۰۰۰ ایدئوگرام دارد .

۵ـ **الفبای تبتی** ـ ترکها گاهگاهی در فاصله قرون هفت و ده از این‌خط استفاده‌کردند . شبیه خط هندیان است و سیلابیك (هجائی) است ، هر علامت نماینده هجائی متمایز است نه صدا . ۳۵ علامت عمده و ۹۷ ضمائم دارد ، از چپ به‌راست نوشته‌می‌شد ، تنها متون بودائی راباآن نوشتند .

٦ـ **الفبای نستوری ـ سریانی** ـ ترکها در قرون هشتم تا یازدهم آنرابه‌کار می‌بردند . این خط مقتبس از شیوهٔ خاوری الفبای سریانی بود ، میسیونرهای مسیحی نستوری آنرابه آسیای مرکزی آوردند و بدینگونه بعضاً برای نوشتن متون مسیحی واویغوری به‌کارگرفته شد . بعدها برای نوشته‌گورها هم‌ازآن استفاده شده است . مانند همه خطوط سامی . براساس صامت‌هااست . این خط ۲۲ حرف دارد واز راست‌به‌چپ نوشته می‌شود برای انطباق آن با ترکی از علائم (دیاکرتیك) استفاده شد .

۷ـ **الفای مانوی** ـ در قرنهای هشتم تا یازدهم متون مانوی ترکی بدین خط نوشته شد ، خطی است مقتبس از سریانی‌کهن ودارای آرایش و دقایق بسیار . جز ۲۲ حرف (براساس خطوط سامی) برای انطباق باترکی ۱٤ حرف دیگربدان افزوده شده است ازراست به‌چپ نوشته می‌شد . درکنار خط اورخون این خط دارای ویژگیهای ترکی است و منطبق با خصوصیات آن .

۸ـ **الفبای براهمی** ـ در نبشته‌های بودائی قرون هشتم تایازدهم بکاررفته است . آثار علمی مختلفی را بدان خط نوشته‌اند . شبیه الفبای ساکاها و طخارهاست واز شاخه آسیای مرکزی بخش شمالی الفبای هند اقتباس شده است و مانند سایر خطوط هندی مبتنی براساس هجائی است . هر علامتی نمایندهٔ هجائی است . دراین سیستم ۱۳ علامت مصوت ٤۳ علامت صامت ومقدار زیادی سمبولهای مختلف است .

۹ـ **الفبای پاسه ـپا** ـ این الفبا را P'A_SSE_P'A ، یکی از لاماهای تبت به سفارش قوبیلای‌خان درقرن سیزدهم به‌وجود آورد.

بیشتر در متو نمغولی به‌کار گرفته می‌شد . این الفبا جانشین خط اویغوری برای نوشته‌های مغولی شد . براساس هجاهاست و ٤٤ علامت دارد از بالابه پائین نوشته می‌شود و ترتیب سطور از چپ به راست است . چند متن ترکی‌نیز بااستفاده ازاین خط نوشته شده است .

۱۰ـ **الفبای عربی** ـ بااسلام آوردن ترکها پذیرفته و در قرن یازدهم‌به‌کار گرفته شد و تاقرن بیستم قریب به‌یك هزارسال الفبای همهٔ ترکهای جهان‌درکنار سایر اقوام مسلمان بود . نمونه‌های نخستین آن درآسیای مرکزی در قرن ۱۱ دیده می‌شود ، نخست درکنار الفبای اویغوری از آن استفاده می‌شد . با حروفی‌که‌بعداً ایرانیان بدان افزودند در ترکی پذیرفته شد ۳۱ حرف دارد با حرکات چند ، به شیوه‌های مختلف آن از قبیل نسخ ، رقعه ، تعلیق ، ثلث ، دیوان ، شکسته، نستعلیق‌و غیره متون مختلفی نوشته شده است .

این خط رایج ماست و برای اینکه با خصوصیات زبان ترکی آذربایجان انطباق بیشتر حاصل کند باید از تجارب هزار ساله استفاده‌کرد وآنرا برای نگارش متون و آثار ترکی آزربایجانی آماده‌تر ساخت . در این خصوص باید بررسیهای مفصل انجام گیرد و قواعد املای مناسبی طرح واجرا شود .

۱۱ـ **الفبای پچنك** ـ در قرن نهم و دهم در آثاری‌که در حفریات مجارستان بدست آمده به‌کار رفته ، دنبالهٔ خطوط ارخون ـ ینی‌سی بشمار میرود ازراست به چپ نوشته می‌شود .

۱۲ـ **الفبای‌کومان** ـ خط کومانهای قبچاقی که مسیحی شدند در قرن سیزده ـ چهارده ، برپایهٔ خط لاتینی است باافزودن ترکیباتی چون SZ وSS برای فونمهائی‌که در ترکی موجود است و در لاتین نیست .

۱۳ـ **الفبای عبرانی** ـ ترکهای خزرکه به‌دین یهود درآمدند به خط عبرانی می‌نوشتند ، اکنون نیز ترکهای کارائیم (ازکریمه تالهستان ولیتوانی) این‌الفبا را به‌کار می‌برند . عبرانی ۲۲ حرف داردکه برای انطباق باترکی علائمی برآنها افزوده‌اند . ازراست به چپ می‌نویسند .

۱٤ـ **الفبای یونانی** ـ کارامانیها درمیان قرون ۱۵ـ۲۰ این الفبا رابه‌کار می‌برند . این الفبا ۲٤ حرف دارد واز چپ به راست نوشته می‌شود . برای‌فونمهای خاص ترکی علائم خاصی به‌کار می‌برند .

۱۵ـ **الفبای ارمنی** ـ این الفبا را دردوران آلتین اردو از جانب ارامنهٔ اوکرانیائی با خصوصیات زبان ترکی انطباق داده شد . در فاصله قرون ۱۵ـ۲۰ از سوی برخی‌گروهها نیز در ترکیه به‌کارگرفته می‌شد . این خط ۳۸ حرف

دارد از چپ به راست نوشته می‌شود ، برای انطباق باترکی علائمی مقررشده‌است.

۱۶ـ **الفبای سیریلیك (اسلاو)** ـ در قرون ۱۷ـ۲۰ ترکهای مسیحی‌چواش و یاقوت ، بخصوص در حوالی آلتای مطالب فولکوریك رابااین خط ثبت‌کردند از ۱۹۳۹ بدینسوی همهٔ اقوام ترك‌که در شوروی زندگی می‌کنند الفبائی‌اقتباس شده ازاسلاوی‌را به عنوان خط خود به‌کار بردند . در خصوص این الفبا اندکی فراتر بیشتر سخن خواهیم‌گفت .

۱۷ـ **الفبای لاتینی‌ـ اسلاو** ـ ازانقلاب اکتبر تا۱۹۳۹ اقوام ترك شوروی بتدریج الفبای لاتینی راکه ازخصوصیات خط اسلاوی درآن نفوذ داشت پذیرفتند.

۱۸ـ **الفبای لاتینی ترکی** ـ از ۱۹۲۸ بدینسوی ترکیه آنـرا پذیرفت، بر اساس الفبای لاتینی استکه باخصوصیات زبان ترکی انطباق داده شد.

ب ـ الفبای سیریلیك ـ اسلاو (روسی)

همانگونه‌که اشاره شد بااسلاوی شدن الفبای همه اقوگام ترك شوروی‌که از ۱۹۳۹ آغاز گردید، الفبای ـ لاتینی اسلاو آذربایجان نیز درسال ۱۹۴۰ جای خود رابه الفبای سیریلیك (اسلاو) یاروسی داد. برای انطباق خط بازبان ترکـی آذربایجان چند حرف ازالفبای روسی حذف شد. این تغییر بدون دشواری نبـود چنانکه تاسا ۱۹۴۵ هنوز تصحیحات وتغییرات تازه‌ای راایجاب کرد. در اینجـا برای اطلاع بیشتر خوانندگان ازگزارش «انستیتوی ادبیات وزبان بنام نظامی آکادمی علوم آذربیجان شوروی» چندسطری راعیناً ترجمه می‌کنیم:

«لکن درهنگام اتخاذ شیوه خط روسی عیوب مهمی هم درکار پدیدار شد . بدینگونه حروف R[1] , e بدون اینکه کمترین پایه‌ای علمی داشته باشد پذیرفته شده بود.

R[2], e باخصوصیات زبان ادبی آذربایجان سازگار نبود.

فونمهائی‌که این حروف نماینده آنها بود درزبان آذربایجانیها وجودندارد وبرشمارهٔ حروف‌الفبا، بدون حصول بهیچ فایده‌ای، می‌افزود. برحسب آنچه در دنیا معمول است شماره حروف الفبا همیشه ازشمارهٔ فونمها کمتراست نه زیاد.»

گزارش، بعداز برشمردن عیوب ناشی ازوجود این حروف ازمیان رفتن آنها راتوفیق بزرگی درراه اصلاح این الفبا می‌شمارد... نیزباید خاطرنشان کرد که درضمن این تصحیحات حرف U[3] نیزجای خودرا به حرف **ل** ازالفبای لاتینی داده استکه «ی» تفظ میشود بدینگونه الفبای آذربایجان بصورت امروزی درآمد.

به‌علت وجود این الفبا درآذربایجان شوروی وچاپ ونشر آثاربسیارذیقیمت

---

۱ و ۲ـ معکوس ۳ـ U با مد بالا

علمی، ادبی وفرهنگی وزبانشناسی بااین الفبا، محققین ومدققین مابايد حتماآن را فرا گيرند .

اينك، الفبای مزبوررا بهآخرين صورتآن (بعداز اصلاحات فوق الذكر) عينا میآوريم :

Аа (а)	Бб (бе)	Вв (ве)	Гг (ге)	Ғғ (ғе)	Дд (де)	Ее (е)
Әә (ә)	Жж (же)	Зз (зе)	Ии (и)	Ыы (ы)	Јј (је)	Кк (ке)
Кк (хе)	Лл (ел)	Мм (ем)	Нн (ен)	Оо (о)	Өө (ө)	Пп (пе)
Рр (ер)	Сс (се)	Тт (те)	Уу (у)	Үү (ү)	Фф (фе)	Хх (хе)
Һһ (һе)	Чч (че)	Ҷҷ (че)	Шш (ше)	' (апостроф)		

ج- صوت نگاری ترکی آذربایجان برپایهٔ لاتینی

پيش ازتغيير الفبای آذربايجان شوروی به روسی، الفبائی كه درآن ديار رايج بود برپايهٔ الفبای لاتينی بود مادراينجا اين الفبارا اندكی بررسی میكنيم:

رابطهٔ اين الفبا، باالفبای لاتينی تركيه بسيار نزديك است، و۲۲ حرف اين دوالفبا مشترك است ازاين قرار:

A, B, C, Ç, D, E, F, G

H, I, K, L, M, N, O

P, R, S, Ş, T, V, Z

بعلاوه هردو الفبا درعلامت (,) آپوستروف هم اشترا كدارند.

درمورد علائم ديگر: وجود **y'j** درالفبای لاتينی وقرارگرفتن **y** درزبانهای لاتينی- نه زبانهای ژرمنی- درمقابل «ی» وهمچنين **j** درمقابل «ژ»، دراين سيستم كاملا طبيعی است. پس به فهرست فوق بايد افزود: **y** (درمقابل «ی») ، و **j** (درمقابل «ژ»).

برای نمايش تلفظهای خفيف (اينجه) صداهای **u'o** وتلفظ ثقيل (قالين) صدای **ı** لابد بايد از علائم واشاراتی مناسبكه براين اشكال افزوده میشود استفاده كرد. يكنواخت بود نااين علائم كمك بسياری به زيبائی وسهولت الفبا وكاربرد آن خواهد كرد، علامتیكه بههمهی اين حروف ميتوان افزود نقطههاست پس منطقی استكه حروف **Ü Ü** و **ı** (بینقطه) براين فهرست اضافه شود .

درتركی آذربايجان تلفظ فتحه وكسره كاملا بارزاست، بنابراين علائم **E** و **É** رابايد درمقابل اين دوحركت قرارداد. سادهترين اين علائم **E** راطبعا بايد در

مقابل کثیرالاستعمال‌ترین این فونمها قرارداد. مسئله دراینجا بسیار ساده است، چه ازقضا کسره درترکی آذربایجان کمتر ازهمهٔ مصوتات دیگر به‌کار می‌رود و قراردادن ساده‌ترین علائم یعنی E درمقابل فتحه و Ë درمقابل کسره منطقی خواهد بود.

درمقابل «غ» حرفی مناسب‌تراز G به‌اضافهٔ علامتی خاص دردست نیست درترکی آذربایجان صدای «ق» (درالفبای اسلاوی آذربایجان شوروی ۲) و «خ» جای مهمی‌دارد وماباستفاده ازتجربه مستشرق وتورکولوگ بزرك سرجراردکلازن به‌ترتیب علائم Q وX را قرار می‌دهیم.

پس به‌عنوان الفبای صوت نگاری (فونتیك) ترکی‌آذربایجان (برای‌نمایش تلفظ صحیح‌کلمات ناآشناومشکل ووحدت درصوت‌نگاری درفرهنگها وزیرنویس وحواشی مقالات) به‌عنوان‌کمك به‌الفبای موجود وحاضر ودر کنار این‌مجموعه دردسترس ماست، تکرار می‌کنیم که **الفبا وخط ترکی آذربایجانی به‌علل فراوان باخط فارسی یکی است** و الفبای صوت نگاری تنها برای نشان دادن تلفظ صحیح و یا خاص درمواقع لازم است. اینك الفبای فونتیك (صوت نگاری) ترکی آذربایجان :

(درجدول زیر ازامثله‌ای که خواننده ما آقای صمد زنجانی ازتبریز فرستاده‌اند استفاده می‌کنیم، لکن درموارد بسیار معدودی پیشنهاد ایشان رابه‌صورتی‌که در بخش‌آخر این گفتار گذشت تغییر میدهیم ازایشان سپاسگزاریم)

صورت‌نگاری		حروف عربی–فارسی	مثال
A	A	آ ، ا ، ع	آنا ANA (پدر)، ساعات SAAT (ساعت).
B	B	ب	بالا BALA (بچه،کوچك).
C	C	ج	آجی ACI (تلخ).
Ç	Ç	چ	آچار ACAR (کلید).
D	D	د	دانا DANA (گوساله).
É	É	ائ ، ئ ، ا ،	ائو EV (خانه)، بئل BEL
		ع ، ه	(کمر)، ده DE (بگو).
E	E	ا ، ـ ، ع ، ه	الك ELEK (الك)، علی ELI
			دوه DEVE (شتر).
F	F	ف	فایدا FAYDA (فائده).
G	G	گ	گل GEL (بیا)
٬G	٬G	غ، اگر ساکن یا بعد	آغ AG (سفید)، باغیر BAGIR
		از حروف A,I,U باشد	(آغوش، سینه)

۱ و ۲ــ G با مد بالا

		ی در بقیه موارد	لین LEGEN (لگن).
H	H	ه، ح	هاوا HAVA (هوا)، احد EHED.
X	X	خ	خالا XALA (خاله)، باخ BAX (نگاه کن).
I	I	ی	آری ARI (زنبور).
i	i	ی	بیر BiR (یك).
J	J	ژ	ژاله JALE
K	K	ك	اتك ETEK (دامن).
q	Q	ق	قانات QANAT (بال).
L	L	ل	آل AL (قرمز، سرخ).
M	M	م	آلما ALMA (سیب).
N	N	ن	آنا ANA (مادر).
O	O	او، و، ــ، عو	اوت OT (آتش)، توپ TOP.
Ö	Ö	اؤ، ؤ، ــ، ئو	اؤز ÖZ (خود)، سؤز SÖZ (سخن).
P	P	پ	پاپاق PAPAQ (کلاه).
R	R	ر	دار DAR (تنگ).
S	S	س، ص، ث	ساری SARI (زرد)، سونا SONA ثواب SEVAP (ثواب).
Ş	Ş	ش	یاشار YAŞAR.
Ṭ	Ṭ	ت، ط	تارلا TARLA (مزرعه)، وطن VETEN.
U	U	او، و، عو	توت TUT (توت)، اوزون UZUN (دراز).
Ü	Ü	او، و	اوزوم ÜZÜM (انگور).
V	V	و	اِو EV (خانه).
Y	Y	ی	آی AY (ماه).
Z	Z	ز، ض، ذ، ظ	آز AZ (کم)، ظاهیر ZAHiR (ظاهر)، ذیللت ZiLLET (ذلت). بئیضی BEYZi (بیضی).

بقلم دکتر جواد هیئت :

مبانی ملیت در جمهوری اسلامی ایران[1]

(وطن و اسلام)

دراین مقاله سعی شده مسائلی‌که مطرح میشود از دیدگاه علمی بادرنظرگرفتن واقعیات وبدون تعصبات و علائق شخصی و قومی ومذهبی بررسی ونتیجه‌گیری‌شود.

کلمهٔ ملت در لغت عرب به‌معنی امت و مناسك است این کلمه از عبرانی مله وارد عربی شده و در قرآن‌کریم بمعنی دین واهل‌الملة بمعنی مسلمانان‌آمده و در برابر آن اهل‌الذمه یعنی غیر مسلمانانی‌که درکشور مسلمین و در پناه آنان زندگی میکنند قراردارد .

کلمه ملت را ابتدا ترکان عثمانی بمعنی امروزی یعنی ناسیون بکاربردند . ایرانی‌ها هم این‌کلمه را بادیگر اصطلاحات حقوقی واجتماعی به مفهوم ناسیون بکار گرفتند . دردایره‌المعارف لاروس ملت یاناسیون باجتماع مردمی‌گفته شده‌که درسرزمین مشترکی زندگی می‌کنند و اصل تاریخ و عادات مشترك دارند واغلب اوقات زبانشان نیز مشترك است .

همچنین ملیت یا ناسیونالیته نیز چنین تعریف شده است : اجتماع افرادی‌که دارای اصل وریشه مشترك و یالااقل تاریخ و عادات و سنت های مشترك بوده‌باشند. ملیت‌ها در دولت ها مجسم واورگانیزه میشوند . چنانکه از تعریف فوق آشکار میشود در تشکیل یك ملت سرزمین مشترك اولین پایه و شرط اساسی است . اصل‌و ریشه و تاریخ وعادات پایه‌های دوم و سوم و چهارم ملت و ملیت را تشکیل‌میدهند

۱ــ قسمتی ازاین مقاله تحت عنوان **وطن و اسلام ارکان ملیت ایرانی** در تاریخ ۲۲ اسفند ۱۳۵۷ در روزنامه اطلاعات چاپ شد است .

و زبان هم اگر مشترك باشد رکن پنجم و آخری است .

در همه‌کشورها پایه‌های ملت و ملیت به ترتیب فرق قرار نگرفته و لذاتعریف ملت در جاهای مختلف متفاوت بوده و باوضع و ترکیب ملت‌ها متناسب است .

بطورکلی در بررسی خصوصیات ملت‌ها وجوه مشترك زیردیده میشود :

۱ــ سرزمین یا وطن

۲ــ دین یا مذهب و یا آرمان

۳ــ اصل و ریشه یا قومیت

٤ــ تاریخ

٥ــ فرهنك و زبان

٦ــ تابعیت

در تشکیل ملت‌ها وجود یکی از وجوه مشترك فوق ضروری است . اغلب‌اوقات چند عامل مشترکا وجود داردکه باهم تشکیل ملیت واحد را می‌دهد . ترکیب و اهمیت عواملی‌که ملیت‌ها راتشکیل میدهنددرهمه ملل یکسان‌نیست دربعضی‌کشورها وطن عامل اصلی ملیت را تشکیل میدهد مانند سویس . در جای دیگر قومیت عامل اصلی است مانند آلمان . درکشور اطریش‌که قومیت آن باآلمان یکی است مذهب کاتولیك سبب استقلال ملی است . درکشور فرانسه و چین فرهنك عامل اصلی‌ملیت است و درآمریکا تابعیت مهمتر ازسایر مشخصات ملی است .

وطن و یا سرزمین مسکونی رانباید فقط بمعنی خاك یا منطقه جغرافیائی منحصرنمود .

وطن سرزمین مقدسی است‌که ازنیاکان بما رسیده و با تاریخ‌ماکه سرگذشت زندگی و فداکاری و شهادت پدران ماست سرشته شده است وطن سرزمینی است که هویت تاریخی و فرهنگی بما داده و حافظ همه حقوق اساسی فردی و اجتماعی ماست . پیغمبر اسلام وطن خواهی راازایمان دانسته و دوستی‌آنرا به‌همه‌مسلمانان توصیه‌کرده است .

حال باید ببینیم مبانی ملت و ملیت درایران درگذشته دور ونزدیك چه بوده و بعدازاین‌که رژیم شاهنشاهی باانقلاب اسلامی ملت ایران برچیده شده برچه پایه و اساسی باید متکی باشد . درایران باستان بعداز تشکیل شاهنشاهی هخامنشی اتباع دولت پارس همه دارای حقوق یکسان نبودند همچنانکه ازنام شاهنشاهی آشکار میشود قومی به‌نام پارس در مناطق وسیعی براقوام دیگر حکومت میکرد و شاه پارس شاه شاهان‌نامیده میشد .

حتی‌مادها هم ازنظرحقوق وامتیازات دردرجه پائین‌تراز پارس‌هاقرارداشتند.

تا ظهور اسلام وفتح ایران وضع‌باکمی تفاوت بدین منوال بود . بعد از اسلام مسئله دین وامت پیش‌آمد. امت مسلمان مطابق احکام قرآن و سنت رسول خدا همه برادر و برابر و ملت واحدی را تشکیل دادند . ولی در زمان خلافت امویان جریان ملی‌گرائی عربی در دستگاه حکومت ظاهر شد که موجب پیدایش نهضت شعوبیه و ناسیونالیسم غیرعرب‌گردید این نهضت راایرانیان و ترکان مسلمان‌که غیرعرب بودند براه انداختند و ابتدا دعوی مساوات میکردند و به‌آنها اهل تسویه‌گفته میشد . بعدها به‌برتری عجم (غیرعرب) برعرب قائل شدند و در نتیجه اینگونه افکار واحساسات بودکه‌کم‌کم زمزمه جدائی واستقلال درکشورهائی مانند ایران ظاهر گردید .

درایران در نتیجه اشاعه اسلام و فرهنك عرب کم‌کم زبان و فرهنك پهلوی متروك شد و زبان و فرهنك عربی در زیر لوای اسلام جای آنرا گرفت و دفتر و دیوان به عربی نوشته شد وشعرااشعار خود را به‌عربی می‌سرودند .

در قرن سوم هجری اولین سروده‌های شعری به‌فارسی دری‌گفته شد .سامانیان باآنکه خودرا امرای مامور خلیفه بغداد میدانستند در ترویج شعر و نثر فارسی کوشش کردند . باظهور سلطان محمود غزنوی‌که خود از ترکان غزنه بود فصل جدیدی از نظر زبان فارسی دری پیدا شد . سلطان محمود به زبان و شعر فارسی عشق میورزید و برای اشاعه فارسی دری چهل و پنج هزار معلم و شاعر بدهات و شهرهای ایران فرستاد در سفر هندوستان نیز فارسی را بعنوان سوقات بدانجا برد . به تدریج لهجه فارسی دری جای اغلب لهجه‌های متداول دیگر را گرفت و به جای عربی‌زبان رسمی دیوان‌گردید . باوجود این تاشروع قرن بیستم اساس ملیت را درایران تابعیت سلاطین ، حکام و دین اسلام تشکیل میداد . بعداز ظهور شاه‌اسماعیل و تشکیل مجدد شاهنشاهی ایران دین اسلام رنك تشیع راگرفت و نقش مهمی را درسیاست و حکومت و ساختن ملیت ایران ایفا نمودً .

درابتدای قرن اخیر باافکار آزادیخواهی عقاید ناسیونالیستی نیز از اروپا وارد ایران شد . روشنفکران و آزادیخواهان ایران به تقلید اروپائیان و ترکان جوان (۱) عثمانی شروع به تبلیغ افکار ناسیونالیستی نمودند و چون در

۱ــ ترکان جوان دسته‌ای از تحصیل‌کرده های عثمانی بودند که افکار ناسیونالیستی رااز فرانسه به استانبول آوردند و به‌آنها JEUNES TURCS گفته می‌شد .

این موقع آثار و الواح باستانی ازطرف اروپائیان کشف وخوانده شده‌بود بامراجعه باین آثارگرایشی به شعایر وسنت‌های قدیمی قبل ازاسلام پیدا شد و ناسیونالیسم آریائی متکی به خصوصیات قدیم ایران رواج یافت .

در زمان شاه سابق ملیت‌گرائی شکل افراطی بیمارگونه‌ای بخودگرفت و مبنای آن برنژادپرستی آریائی و فرهنك ایران باستان قرارداده شد . روشنفکران و اندیشمندان وابسته به رژیم سابق ملیت ایرانی رابانژاد آریائی مترادف ساخته و رکن دوم ملیت ایرانی رانظام شاهنشاهی میدانستند . ازاین‌رو عادات و سنن باستانی احیا و درهمه جا آرم زرتشت و زرتشتی‌گری بعنوان پیغمبر و دین‌ایرانی تبلیغ میشد . در نتیجه این تبلیغات یك نوع شوونیسم آریائی در طبقه روشنفکر مخصوصاً درافراد غیرمذهبی پدیدآمدکه بی‌شباهت به فاشیسم و برتری‌جوئی‌نازیها نبود . رژیم سابق همچنانکه همه را بقبول عضویت حزب واحدی مانند رستاخیز دعوت می‌نمود در فرهنك وزبان نیز همه مردمان ایران را بقبول یك‌زبان بعنوان زبان ایرانی وادار میساخت و مردم ایالات مختلف‌کشور راکه دارای زبانهای‌محلی غیراز زبان فارسی هستند از تحصیل وبکار بردن فرهنك و زبان خود محروم ساخت . تبلیغات ناسیونالیستی رژیم چون مبتنی‌بر واقعیت‌ها نبود نتوانست‌مورد قبول همه اقشار ملت ایران قرارگیرد و موجب پیدایش روح و ایمان و آرمان واحدی برای همه مردم ایران‌گردد .

نژاد پرستی‌آریائی‌که در رژیم سابق رکن اول ملیت ایرانی انتخاب شده بود در تمام دنیا محکوم ومنسوخ شده و ازنظر معتقدات دینی ایرانیان مسلمان نیز مذموم و محکوم است بعلاوه آریائی‌هاکه از هندوستان تا غرب اروپا پراکنده‌اند ملت های مختلف را تشکیل میدهند واین خصوصیت نمی‌تواند پایه واساس ملی‌برای یك ملت قرار بگیرد . از طرف دیگر همه هموطنان ما ریشه آریائی ندارند . تاریخ ایران‌نشا ن میدهدکه درگذشته قبل ازآمدن اقوام آریائی بایران‌زمین اقوام بومی غیر آریائی دراین سرزمین زندگی میکردند بعداز آریائیها هم اقوام ترك و عرب بطوردسته جمعی‌ازشرق‌وغرب باین‌کشورمهاجرت‌کرده ودراینجاتوطن‌نموده‌اند.

در بعضی مناطق کثرت اقوام تازه وارد بحدی بودکه اهالی قدیمی را درخود مستحیل نموده همچنانکه درموقع آمدن آریائی‌ها بومیان قبلی درآنها مستحیل شده بودند ، وجود مردم ترك زبان وعرب زبان در مناطق مختلف ایران نمونه‌هائی از اعقاب این مردمان است . سادات‌که خودرااولاد رسول اکرم میدانند نمی‌توانند آریائی باشند بااینهمه‌کسی‌نمی‌تواند درایرانی‌بودن سادات وایرانیانی‌که زبانشان

ترکی و یاعربی است تردید داشته باشند .

از نظر فرهنگی نیز احیای فرهنگ و سنن‌باستانی پدیدهٔ تازه‌ای است‌که با عادات و سنت‌های توده مردم پیوند و خویشی ندارد . البته منظور نفی سنن‌باستانی نیست . درمیان سنت‌های قدیم و باستانی هرچه درمیان توده‌های مردم مرسوم و متداول است (مانند عید نوروز) بایدگرامی و محفوظ بماند ولی بطورکلی بقول استاد شهید **دکتر علی شریعتی** قیچی اسلام رابطه مارابا‌گذشته باستانی قطع‌کرده است . بعلاوه این طرز تلقی ملیت باروح اساسی مشروطه نیز مغایرت دارد . زیرا در قانون اساسی ۱۳۲٤ مبنای ملیت ایرانی بردین اسلام و تابعیت ایران‌استوار است بطوریکه مثلا ترکمن‌های مسلمان که آریائی نبودنشان محرز است ایرانی شناخته شده‌اند در حالیکه زردشتی‌های ایران جزو اقلیت‌ها بشمارآمده‌اند . درتعیین مبانی ملیت باید بیش از هرچیز بوجوه مشترک‌مردم درآن‌کشور توجه شود مثلا در کشور سویس چون مردم بچند زبان صحبت میکنند وازاقوام مختلف هستند نباید زبان و قومیت رامبنای ملیت قراردادبهمین سبب وطن‌که‌وجه اشتراک‌همه سویسی‌ها است بعنوان رکن اساسی ملیت انتخاب شده است . درکشور ماکه بعلت شرایط جغرافیائی و قدمت تاریخی اقوام مختلف بازبان و لهجه‌های مختلف در آن توطن نموده‌اند مهمترین وجه اشتراک درمیان مردم **وطن** یعنی **ایران** است .

هر فردی ازافراد ملت نسبت به زادگاه خود واجدادش علاقه ووابستگی فطری دارد تاریخ و فرهنگ ما نیز بااین آب و خاک سرشته شده است .

عزت واحترام وحقوق فردی و اجتماعی ما بیش از هرجای دیگر در وطن ما منظور و محفوظ است . در صورتیکه وطنی‌آزاد و مستقل داشته باشیم‌که حقوق همه هم‌وطنان بدون دخالت رنگ و نژاد وزبان‌درآنجا رعایت شود وطن مانندجان شیرین عزیز خواهد بود وحتی‌گرامی‌تر از جان . اصل **دین‌اسلام** هم یکی‌ازمهمترین ارکان ملیت ایرانی است . بااینکه درقانون اساسی باین اصل تاکید و تصریح شده معهذا در دوران سلطنت پهلوی توجهی به‌آن نشده است .

انقلاب بزرگ اسلامی ایران‌که رژیم دوهزار و پانصد ساله شاهنشاهی را منقرض ساخت میزان وابستگی عمیق ملت ایران رابدین اسلام نشان داد . همه میدانند اگر رژیم سابق پدین‌و پیشوایان دینی دشمنی نمیکرد باین زودی‌ها منقرض نمیشد . بیش‌ازنود درصد مردم ایران مسلمانند وعقاید مذهبی بقدری درمردم‌نفوذ و رسوخ یافته‌که باروح و فرهنگ ما عجین شده است.

مذهب اسلام در طول چهارده قرن نه تنها عقیده و ایمان بلکه فرهنگ و تاریخ

مارا هم اسلامی‌کرده است . آنچه ایرانی بلوچ وکرد و آذربایجانی رابهم پیونددادە واز مجموع آنها ملتی واحد ساخته است قبل ازهرچیز دین و فرهنك اسلامی است. بنابراین اسلام علاوه براینکه دین برحق است و مذهب بیش ازنود درصد ایرانی است دارای فرهنگی است‌که شاید همه مردم این‌مرزو بوم را ازسرچشمه فیاض خود سیراب نموده است .

در جمهـوری اسـلامی ایران‌که نظام حکومتی آینده ایران خواهد بود بلاشك دین اسلام اساس ملیت راتشکیل خواهد داد .

درمورد فرهنك و زبان لازم است بطور اختصار به‌نکات زیراشاره شود :

فرهنك به معنی مجموعه آثار معنوی و هنری است‌که ازگذشتگان برای ما به میراث مانده .

زبان و ادبیات ، موسیقی و تئاتر ازاجزای فرهنك بشمار میروند .

فرهنك مردم ما آمیزه‌ایست از فرهنك اسلامی وایرانی ، فرهنك اسلامی ما برخلاف تصور بعضی از روشنفکران فرهنك عربی نیست برعکس‌قسمت مهمی از فرهنك عربی ساخته ایرانیان است . درساختمان باعظمت فرهنك اسلامی همه مسلمانان سهیم هستند و سهم ایرانیان ازاعراب‌کمتر نیست . قسمت ایرانی این فرهنك نیز متعلق به تمام خلق‌های ایران است . زبان فارسی دری‌که بوسیله سلسله‌های ترك زبان از شمال خراسان به تمام ایران شیوع داده شده باآنکه درحال حاضر زبان مادری‌کمتر ازنصف جمعیت ایران است باید به عنوان زبان رسمی‌کشور بیش ازپیش تعلیم و تعمیم داده شود تاآنکه درآینده نزدیك زبان فراگیر ووسیله تفاهم همه هم‌میهنان ایرانی گردد ولی زبانهای محلی مانند ترکی آذری وکردی وعربی وبلوچی‌که هرکدام زبان تکلم انحصاری میلیونها افراد ایرانی است نباید ممنوع و منسوخ‌گردد . با آنکه در قانون اساسی‌گذشته ماده وتبصره‌ای برای ممنوعیت زبانهای محلی وجود نداشت همچنین علیرغم اعلامیه حقوق بشر و میثاقهای بین‌المللی فرهنگی وحقوقی که از طرف دولت ایران تائید و لازم‌الاجرا شناخته شده بود در تمام‌دوران‌سلطنت پهلوی بیش‌از نصف‌مردم ایران از حقوق اولیه انسانی یعنی آزادی زبان وفرهنك خودمحروم بودند. در مورد زبان ترکی‌آذری رژیم سابق‌ادعا میکردکه زبان‌آذربایجان در قدیم فارسی بوده ودراثر فشار اشغالگران مغولی ترکی جای زبان فارسی را گرفته بنابراین زبان فعلی عاریتی است و باید متروك شود .

وقتی از زبان مردم و یاملتی ویاقومی صحبت میشود زبان زمان حال منظور

نظر است نه زبانی‌که هزارسال قبل به‌آن تکلم میشده . زبان قدیم جزو تاریخ‌است و باید در مبحث تاریخ زبانها مورد بررسی قرارگیرد . بعلاوه زبان قدیم مـردم آذربایجان لهجه‌های مختلف آریائی بوده‌که بعداز مهاجرت و مهاجمت‌های اقوام ترك زبان متروك و درزبان آنها مستهلك شده است نمونه‌هائی ازبقایای این‌لهجه‌ها بنام تاتی دراطراف خلخال و شمال باکو هنوز هم باقی است وکسروی ضمن بررسی این لهجه را زبان آذری نامیده است .

کسانی‌که تاریخ ایران‌راکمی بادقت‌ترازمعمول خوانده‌اند درخاطر دارندکه سلاطین مغول بزرگترین مشوق اشاعه زبان فارسی بودند و نخستین آثار علمی و تاریخی به زبان فارسی در زمان آنان نوشته شده است به علاوه زبان تحمیلی‌اثرش درشهرها بیشتر ودر دهات و عشایرکمتر خواهد بوددرصورتیکه در آذربایجان هر چه ازشهرها دورتر بروید اثرزبان فارسی‌کمتر و به‌ترکی خالص‌تری برخوردمیکنید ایلات چادرنشین ایران‌که هنوز مانند دوران حجر زندگی می‌کنند چگونه در زمان موغل‌ها زبان وفرهنك ترکی‌را تحصیل نمودند درحالیکه خود مغولان هم در میان انبوه اقوام ترك زبان مستحیل شدند .

بهرحال زبان نمی‌تواند درکشورما، ازارکان اساسی ملیت قرار بگیرد باید وسیله تفاهم و اشاعه علم و فرهنك درمیان افراد ملت باشد . بقول شاعر بزرك معاصر استاد شهریارتبریز ی :

اختلاف لهجه ملیت نزاید بهرکس　　ملتی بایك زبان‌کمتر بیادآردزمان

زبان فارسی به عنوان زبان رسمی‌کشور و زبان دل واحساس همه شیفتگان شعر وادب فارسی خواهد ماند وزبانهای محلی هم‌که زبان مادری مردم ایالات‌مختلف ایران است باید آزادانه تحصیل وتدریس شود تاکسی احساس محرومیت و عقده حقارت پیدا نکند و تحصیل سواد به آسانی عملی‌شود و همگانی‌گردد . بنظر ما این آزادیها نه تنها موجب تفرقه و جدائی درمیان افراد ملت نمیشود بلکه تفاهم بیشتر ووحدت محکمتر میگردد زیرا وحدت باآزادی و مساوات فراهم میشود نه با تحمیل یکی و نادیده گرفتن حق دیگران .

اما درمورد آرمان ملی‌که به زندگی‌افراد وجامعه جهت و معنی می‌بخشد لازم بیادآوری است‌که دراغلب جامعه‌های دموکراتیك هدف رفاه عمومی و آزادی وآبادی ملك و ملت است . در جامعه اسلامی رفاه اقتصادی درعین حال‌که یك ضرورت مسلم است اما هدف نبوده و مرحله‌ایست برای رسیدن به رستگاری و کمال .

اولین شعار اسلامی‌که از طرف‌رسول اکرم (ص) عنوان شد قولوالااله الاالله‌و انتم تفلحون. بود دراین‌جمله توحید مقدمه ووسیله‌برای رسیدن به‌فلاح ورستگاری

است ولی رستگاری و سعادت دراسلام دررسیدن به‌کمال است نه در رفاه‌ولذت ازاین رو جامعه اسلامی دینامیك است و همیشه در حال شدن و پیشرفت است ، جامعه اسلامی جامعه مصرف وآسایش نیست بلکه جامعه فضیلت وکار است .

بنابراین ازاصول مبانی ملیت‌که به تفصیل شرح داده شد لازم است **وطن** و **آئین‌اسلام** دورکن اساسی برای شناسنامه ملیت ایرانی منظور شود و در قانون اساسی‌نظام جمهوری اسلامی‌که دردست تهیه است‌بیش‌ازپیش بواقعیات‌وخصوصیات مردم ایران توجه‌گردد . تاخدای‌نکرده حقوق افراد وتوده‌های ایرانی‌که درایالات دور از مرکز زندگی می‌کنند و همه آنها بگونه‌ای درانقلاب اسلامی ایران شرکت نموده و خودرا پاسدار این انقلاب میدانند فراموش نشود . ملت ایران از رژیم جمهوری اساسی جدیدکه ازتعالیم الهی وسنت رسول‌الله وروش ائمه اطهار الهام میگیرد و حتی بیش از رژیم مشروطه انتظار دارد . حقوق مردم مستضعف مسلمان‌درقانون اساسی، جدیدکه از تعالیم الهی و سنت رسول‌الله و روش ائمه اطهار الهام میگیرد نبایدکمتر از حقوقی باشدکه دراعلامیه حقوق بشر و میثاقهای فرهنگی و حقوقی وابسته به آن برای مردم جهان منظور گردیده است .

آذربایجان ادبیات تاریخینه بیرباخیش

یازان : دکترجوادهیئت

۳

۱۶ اینجی عصرده ختائی وفضولی‌دن باشقابیر چون‌آذری شاعرلری یتیشمیش و اثرلرینی‌آذری تورکجه سیله‌یازمیشلار. لکن‌بونلاربن هیچ بیری بوایکی بؤیوك شاعرله قابل مقایسه دگیلدیر. ۱۶ اینجی عصرین باشلاما سیله باشلایان و ۲۵۰ ایل دوام ائدن صفوی‌لردورینده ایراندا‌تورك‌دیلی‌وادبیاتی‌نین‌مهم‌بیرموقعیتی واردی. پادشاه خاندانی‌و نظامی‌لرین آنادیلی اولان آذری تورکجه‌سی رسمی دیل وادبیات دیلی اولاراق درباردا‌و دیواندا فارسجادان صونرا گلیردی. تورك شهروکندلرینده وتورك ایللرینده دانیشیق‌دیلی تورکجه ایدی. گرچه شاه عباس اصفهانی پایتخت سچیب، مرکزیت چیلیگ سیاستی آپاریب، منور ، عالم وهنرمندلری‌تبریزدن اصفهاناکو چوردی وبؤیوك ایشلری‌شهرلی وفارسلاراوردی‌وفارسجیلیق سیاستینین وفارس‌حاکمیتینین تمل‌داشینی‌قویدی، بونونلابئله بیرچوق شاعرلر اثرینی تورکجه ویاتورکجه وفارسجایازدیلار.

تاریخ عالم‌آرای عباسی‌وبیرچوق‌تذکره لرده وهابئله خارجی سفیرلرین سیاحتنامه لرینده بوباره ده‌جالب معلومات واردیر. بودورده دولتین داخلی‌ایشلرینده رسمی‌دیلی فارسجا اولماقلایاناشی باشقا دولتلرله مخابره و مناسبتلرده فارسجاایله تورکجه ده‌ایشله‌نیردی. آذری شاعرلری اؤزلهجه‌لریندن سوای جغتای وعثمانلی‌لهجه‌لریله‌ده تانیش‌ایدیلر. شاه طهماسب فارسجا شعریازدیغی کیمی‌تورکجه‌ده شعرقوشموش وسلطان سلیمان قانونیله مشاعره ائدیردی.

۱۶ اینجی‌عصرین شاعرلری‌باره سینده‌اساسلی‌معلومات **تحفه سامی** و **مجمع** ـ

الخواص و **عهدی** تذکره لرینده موجوددیر.

تحفه‌سامی شاه اسماعیلین کوچك اوغلوسام میرزاطرفیندن یازیلیپ وبوعصرین ایلك یاریسینامربوط شاعرلـردن بحث‌ائدر. سام میرزا اؤزو ده شاعراولوب لاکن بؤیوك بیـر شهرت تاپما میشدیر.

تحفه‌سامی‌ده تورکجه یازدیقلاری تصریح ائدیلن‌آذری شاعرلری بونلاردیر:

آیقوت سلطان (وفات ۱۵۴۹)

سام میرزانین چوق تقدیرائتدیگی **یوسف بیگ**

خیالی (وفات ۱۵۴۴). بوشاعرتورکجه دیوانی‌واردیروگوی وچوگانا بیرنظیره یازمیشدیر.

طفیلی. خراسان تورکلریندن اولوب شعرلرینده علی‌اللهی وحروفی عقیده‌لرینی آچیق یازمیشدیر.

جدیدی (۱۵۳۲) و **امنی. کلیمی تبریزی** و **سوسنی** وداحاباشقالاری.

بوشاعرلرین بعضی‌لری‌نین اثرلرینده آناطولی، بعضی‌لرینین کینده ده‌جغتای لهجه‌لری‌نین‌تاثیری‌گوزه چارپار. وفات ایللری قیداولمیان شاعرلرتذکره‌نین‌یازیلیش‌تاریخینده (۱۵۵۰) حیاتدایمیشلر.

مجمع‌الخواصتذکره‌سی شاه‌عباسین کتابجیسی‌آذری شاعری **صادقی** طرفیندن یازیلیب، ۱۶ اینجی‌عصرین ایکینجی یاریسیناعائد شاعرلردن بحث‌ائدر:

صادقی تذکره‌سی‌جغتای‌لهجه‌سیله یازیلیب ومشهورجغتای وعثمانلی‌شاعرلریندن‌ده بحث‌ائدر. بوتذکره ده‌آدی اولان آذری شاعرلری بونلاردیر.

امانی مخلصی اولان بـایبورقلومحمد بیگ (۱۰۱۶- ۹۴۵ه). بوشاعرین بعضی تورکجه شعرلری بریتیش موزئوم دادیر.

صادق مخلصی اولان علیخان‌میرزا و**اوغلومحمد صالح میرزا**

شاه قلی‌بیگ روملو **وفقیری** .

پیری بیگ و**کرامی** و خویلو **میرزا محمد** وبغدادلی **قلیچ‌بیك‌وشمسی** تخلصلی محمدبیك. تبریزلی **حکیم بدیعی** وتبریزلی **شریف.**

همجولری ونکته‌لریله مشهور مولانا **هوشی** ومـراغه‌لی قاضی عراجی (چـولاق اولدوغوایچون)

صادقی افشار: صادقی تبریزده ورجی محلـه سینده ۱۵۳۲ = ۹۴۰ده آنادان اولموش باباسی صادق بیگ خدابنده‌لو ائلیندن‌اولوب‌ایلیله‌شاه‌اسماعیل‌زمانیندا شام‌دان آذربایجانا گلیب یرلشمیشدیر. صادقی کلیاتیندا تورکجه اثرلری **مجمع‌الخواص، دیوان** و**منشآت** دیر. آیریجا شاه‌عباس دورینه عائد عباسنامه آدلی‌فارسجا بیرمثنویسی

و فارسجا شعرلری واردیر. صادقی مشهور نقاش **مظفرعلی**نین شاگردلریندن اولوب زمانی‌نین استثنائی بیرشخصیتی‌دیر.

مجمع‌الخواصی یازماق‌ایچون‌نوائی‌نین‌مجالس‌النفائسینی‌اؤرنك(نمونه)سچمیش دیر. صادقی بوکتابدا تورك دیل و ادبیاتی‌نی بیر بوتون (کل) اولاراق اله آلمیش وموجود اوچ ادبی شیوه (لهجه)سی‌نین شاعرلرینی تانیتمیش و اثرلریندن اؤرنکلر وئرمیشدیر. صادقی اوچ لهجه‌نی چوق یاخشی بیلیر و هراوچ لهجه‌ده شعرلر یازمیشدیر. ایندی شاعرین غرب تورکجه‌سینده سویله دیگی ایکی غزلی نقل ائدیریك:

گوز یاشیم ورمه نمی آه سحرگاهلارا
یانار افلاك کؤنولدن چکیلن آهلارا
قویما حال گؤزومی شمع رخون عکسیندن
قویسالار عیب دگیل شمع نظرگاهلارا
غیری دوتدی اته‌گین ساعدینی‌اؤپمك‌ایچون
دولت‌ال‌ورمه‌سه‌یگ(یاخشی)همت‌کوتاهلارا
درد دل خوبلارا حاجت اظهار دگیل
عرض حال ایله‌مه‌سن سنگدل آگاهلارا
صادقی سویلمه زهادا قدح کیفینی سن
ره میخانه‌نی گؤسترمه بو گمراه لارا

دولدی گؤزوم غبار سرکوی یاردان
گؤرگؤر نه لریتیشدی منه روزگاردان
عشق آتشینه یانما یاخیلماده مك نه دور
اود ماجراسین ایسته مه‌دی کیمسه محاردان
جاناندان آیری طعنه دشمن نه دور منه
یوق اجتنابی کالبدون سنگساردان
دوشدوم محیط عشقه و قورتاماغا منی
موج بلا آرایا چکر بیرکناردان
اغیاری‌معتبر ائله‌مك گوچ گلورنولور(نه‌اولور)
گر توشسه صادقی نظر اعتباردان

عهدی بغدادی تذکره سینده بغداد شاعرلری‌آراسیندا بؤیوك فضولی‌دن سوای

بیرنچه آذری شاعرندن ده بحث ادیلمیشدیر.

آذری شاعرلری‌نین بعضی‌لری آناطولیه گیدیکلری ایچون عثمانلی تذکره لرینده آدلارینا راسلانیر بونلارین مهم‌لری **بیدادی، سحابی، مسیحی، پناهی، مشربی، عنقا وشاهی** دیر

یوخاریدا آدلاری آپاریلان شاعرلردن سوای تاریخی وادبی منابعین قیدائتدیگی شاعرلریمیز بونلاردیر:

شاه‌طهماسبین قرده‌شی شاعربهرام میرزانین اوغلو **ابراهیم میرزا**. بوشهزاده مختلف هنرشعبه‌لرینده ماهراولوب وهنرمندلری حمایت اتمتش وزنگین بیرکتابخانه قورموشدر. تورکجه و فارسجا گوزل شعریازمیش و۱۵۷۵ ده ایکینجی اسماعیل طرفیدن اؤلدورولموشدور.

قاضی‌عبدالله خوئی فارسجاوتورکجه‌شعرلریله مشهوروعین‌حالده دیوان‌منشی سیدی. صفوی دیوانیندا تورکجه مخابره ومکاتبه‌لری اوانشاء ائدردی. باباسی‌سعداله‌دا خوی وسلماس قاضی‌سیدی. بورباعی اوندندیر.

قاضی‌نه‌یامان شکسته حال اولموش‌سن — بیر بدرفراقدن هلال الموش سن
سن بلبل‌ایدین گلندن‌آیری دوشدون — دیلین‌دوتولوب گورنجه‌لال‌اولموش‌سن

قاضی عبداله ۹۹۱ده سبزوارده وفات اتمیشدیر.

تبریزلی کلبعلی (۱۵۹۴وفات)تخلصی **راغب** اولوب‌فارسجاوتورکجه‌شعرلریله مشهور اولوب، عثمانلی اوردوسونون‌تبریزی اشغالی‌صیراسیندا (موقعینده) گیلان‌امیری شاعر احمد خانین یانیناگتمیش لکن اومدوغو (امیدائتدیگی) حرمت واکرامی گورمه ییجه گیلانلیلاری هجواتمیش.

کارکیائی خاندانیندان‌امیر احمدخان‌صفویلرله مبارزاتیندا مغلوب اولدوغوایچون عثمانلی امپراطورلیغیتا التجاائدیب‌بیر مدت ایرانلا عثمانلی لارین مناسبت لری نین پوزولما سینا سبب اولموشدور. احمدخان فارسجا وتورکجه شعرلریاز میشدیراویاخشی بیر موسیقی شناس اولوب، عود چالارمیش.

یعقوب اردبیلی بیرنجه دیلده شعر پازییدیر.

۱۷-۱۸ اینجی عصرلرده ایراندا تورکجه نین‌انکشافی دوام اتمیشدیر. فارس شعر وادبیاتی نین دالی‌لاما (دالی‌یه‌گتمك) وانحطاط دوره‌سی اولان بوعصرلرآذری‌تورکلری ایچون داحا وریملی (ثمربخش)اولموشدور.

بودورین ان مهم شاعرلریندن صیراسیله (بنوبت) قیصاجابحث‌ائده جه‌ئیك.

مسیحی: مسیحی ایرانداکی مختلف دیل ولهجه‌لری (گیلانی، مازندرانی، گرجی، قوموق ، چرکس وترکمن) بیلن وموسیقی‌شناس بیرشاعر دیر. بیرینجی شاه عباسین‌صون

زمانلارینداً مشهور اولوب **ودام ودانه ، زنبور عسل وورقه وگلشاه**[1] آدلی اوچ مثنوی یازمیش وبیرینجی شاه صفی‌یهٔ اتحاف‌اتمیشدیر.

بواثرین بیرنسخه‌سی بریتیش موزئوم دادیر.

بورادا مسیحی‌دن بیرمربع شکلنده مسمط[2] نقل ائدیریك:

دینله بلبل قصه سین کیم گلدی ایام بهار
قیلدی هربیرباغدا هنگامه، هنگام بهار
اولدی سیم افشان اونا ازهار بادام بهار
عیش ونوش ائت کیم گچر قالماز بوایام بهار

گینه انوار شکوفه‌یله بزندی باغ و راغ
عیش‌ایچون‌توردی گلستانداقیزیل گوللراطاق
کیم‌بیلیراول بیربهارا کیم اؤله کیم قالاساغ
عیش ونوش ائت‌کیم گچر قالماز بوایام بهار

رخ‌لری رنگین گؤزللردیر گل ایله لاله‌لر
کیم قولاق‌لارینا دورلو[3] جوهرآسمیش‌ژاله‌لر
آلدانیب صانماکه بونلار بؤیله[4] باقی‌قاله‌لر
عیش‌ونوش ائت کیم‌گچر قالماز بو ایام بهار

اوماریم[5] بولوب مسیحی بو مربع اشتهار
اولاا هلینه چوچارابرو گؤز للر یادگار

۱ــ ورقه‌وگلشاه داستانی لیلی ومجنون‌کیمی عشقی عرب داستانی دیروحضرت محمدص زمانیندا واقع‌اولدوغوسویله‌نیر. ورقه وگلشاه بنی‌شیبان قبیله سی‌نین بؤیوکلری‌نین اوشاقلاری دیر. باهم بؤیویوب اولنمه‌یه قرارورمیشلرلکن مختلف ماجرالاربوایشه مانع اولموش ورقه‌بیر چوق قهرمانلیقلاردان صونراسوگیلی سینه‌چاتمادیغی ایچون چولده‌آلمه‌دان اؤلوم ایسته‌یر و اؤلور. گلشاهٔ دابونوایشیدنده اونون قبری‌اوستونده اؤزونواؤلدورورواوردادفن‌ایدیلیر،حضرت محمد ص شاماگلدیکدن‌صونراونون‌دعاسیله بوسوگیلی‌لردیریلیرو ۴۰ ایل بیرلیکده‌یاشاییرلار.

۲ــ ۴ــ ۵ــ ۶ــ ۷ وداها چوق مصرعلی بندلردن تشکیل‌تاپان نظم شکللرینه مسمط دئیلیر. مسمطین مهم شکللرویانوعلاری مربع ومخمس‌دیر.

۳ــ انواع مختلف.

۴ــ بئله.

۵ــ امیدائدیرم

بلبل خوشگویسون گل یوزلولرله یورووار
عیش‌ونوش ائت‌کیم، گچر قالماز بوایام بهار.
(بومربعین اصلی ۹ بنددیر)

ورقه و گلشاه داستانی ۷۷۰ هجریده یوسف مداح‌آدیندا بیر تورك شاعری طرفیدن تورکجه نظمه چکیلمیش. بوشاعر عمرونون چوق قسمتی آناطولی‌داکچدیکی حالده‌آذری اولماسی چوق متحمل‌دیر. فارسجایازدیغی خاموشنامه ده جوانلیق واوشاقلیق چاغی‌نین آذربایجاندا کچدیگینی یازار.

صائب تبریزی: میرزامحمد صائب‌تبریزی ۱۵۹۰ داتبریزده دوغولوب‌اوشاقلیق یاشیندا باباسی میرزا عبدالرحیم شیرین قلم‌ایله اصفهاناکوچموش واوردا (عباس‌آباد) یرلشمیشدیر. صابرین غزللری‌نین مقطع‌لرینی‌تشکیل‌ائدن‌آشاغیداکی بیت‌لر اونون‌تبریزلی اولدوغونو گوستریر:

صائب از خاك پاك تبریز است — هست سعدی گر از گل شیراز
دربهارسرخروئی همچوجنت غوطه‌داد — فکر رنگین تو صائب خطه تبریز را

زحسن طبع توصائب که در ترقی باد — بلندنام شد ازجمله شهرها تبریز

صائب جوانلیغیندا حجازا گتمیش وقاییداندا عثمانلی‌امپراطورلوغرداخلینده بیرنچه یری گزیب وبیرچوق عالم وشاعرلرله گوروشموشدور.

صائب‌اوزون بیرسیاحتدان صونرااصفهانا قاییدیب‌اورادادربارا یاخین‌بیرشاعرکیمی یاشاماق ایسته‌میشدیر، لکن اونون اوستون استعداد وشهرتینی تحمل‌ایله مین پاخیلار اونی شاه عباسین‌نظریندن صالمیشدیلار. صائب شاهین اعتناسیزلیغیندان سیخیلیب ۱۶۲۵ ده هندوستاناطرف سفرادیب وبوناراضیلیغینی شعرایله بیان اتمیشدیر:

طلائی شدچمن، ساقی، بگردان جام زرین را
بکش بررهٔ اوراق خزان دست نگارین را
دلم هرلحظه از داغی بداغی دیگر آویزد
چو بیماری که گرداند ز تاب درد بالین را
بجای لعل و گوهر از زمین اصفهان صائب
بملك هند خواهد برد این اشعار رنگین را

صائب‌اصفهاندان‌هراتا، اوراداندا کابله گتمیشدیر. بوزمان کابل‌ده **ظفرخان**لقبی ایله مشهوراولان نواب میرزا احسن‌الله حاکم ایدی. صائب‌بیرزمان اونون یانیندا قالدی. شاه‌جهان ۱۶۳۰ ده‌دکنه حرکت ائتدیگی زمان ظفرخان ایله بیرلیکده، صائب ده اونون یانیندا کئدیروهانپوردا اولانداصائب‌آتاسینین اکبرآبادا گلدیگینی اوگره‌نیر. او،ظفرخانا

آشاغیداکی شعرله اصفهانا مراجعت ایچون اجازه ایسته‌ییر.

شش سال بیش رفت که ازاصفهان بهند — افتاده است توسن عزم مرا گذار
هفتاد سال والدپیری است بنده را — کز تربیت بود بمنش حق بی‌شمار
آورده است جذبه گستاخ شوق من — از اصفهان به‌آگره ولاهورش اشکبار
زان پیش‌تر کزآگره بمعمورهٔ دکن — آید عنان گسسته‌تراز سیل کوهسار
این راه دور از سرشوق طی کند — با قامت خمیده و با پیکر نزار
دارم امید رخصتی از آستان تو — ای آستانت کعبه امید روزگار
مقصود چون زآمدنش‌بردن من است — لب را بحرف، رخصت من‌کن گهرنثار
با جبهه گشاده‌تر از آفتاب صبح — دست دعا ببدرقه راه من برآر

لکن صائب اجازه آلابیلمیرفقط بیرایل‌صونراکشمیرده ظفرخاندان رخصت آلابیلیر وآتاسیله وخانین وئردیگی دگرلی هدیه‌لرله اصفهانا قاییدیر.

بوزمان شاه صفی تخت ده ایدی وصابر بیرمدت درباردان‌کناردا قالیپ، بواثنادا مشهد، قم، قزوین، اردبیل ویزدی گزیر وتبریزده یاشاییر. ۱۶۴۰ = ۱۰۵۰ ده تبریزده اولان مشهورعثمانلی سیاحی **اولیا چلبی** تبریزده‌گوردیگی صاحب دیوان شاعرلر آراسیندا صائبی ده قیدائدیر.

شاه عباس ثانی (۱۶۶۶-۱۶۴۲) تخته‌گچدیکدن صونراصائبی دربارا دعوت‌ائدیر واونا ملک‌الشعرا عنوانینی وئریر.

صائب ایراندا سبک‌هندی‌نین ممثلی‌دیر. شعرلرینده‌زنیگن‌خیال‌لار، مجازواستعاره‌لر وینی تشبیه‌لرایشله‌دن بوسبکین ان بؤیوك نماینده‌لری صائب وبیدل دیر.

صائب‌اسلوب وفکرلرین ومضمونلارین تازه‌لیگی باخمیندان‌دا ایرانین صون‌بؤیوك غزل استادی صاییلیر. شعرلرینده‌عصری‌نین‌اجتماعی وضعیتی‌نی‌آیناکیمی‌منعکس‌اتمیشدیر. شهرتی‌هند، ایران وآناطولی اؤلکه‌لرینی توتان بوشاعره اؤز زمانیندابئله هند، آذری‌و عثمانلی شاعرلری طرفیندن نظیره‌لریازیلمشدیر.

تورکیه تذکره‌چی‌لریندن **معلم ناجی**‌اسامی‌آدلی اثرینده صائب دن بحث‌ائدرکن (دیوانی روم ده ان زیاده شهرت بولان دوانیندندیرحتی‌اوللری تدریس اولونوردی) دییر. حکمت افاده ائدن شعرلری عصرین بؤیوك عثمانلی شاعری **فیضی** اوزرینده‌تاثیرلی اولموشدور. فارسی شعر لری‌نین مهم بیرقسمتی عصرداشلاری وداحااولکی ایران شاعر لرینه دئدیگی نظیره‌لردن عبارتدیر. بوندان باشقا مضمون یارادیجیلیغی وتك بیت لری اونون بارزخصوصیتلریندندیر، تك‌بیت‌لری اونون فکرلری واجتماعی و اخلاقی ملاحظه لرینی بیان ائدر. بوتك بیت‌لرین بیرچوقلاری ضرب‌المثل حالینه گلمیشدیر.

صائب ۱۲۰ مین‌بیت دن چوق شعریازیب۱۷ تورکجه غزل وملمعاتی واردیر.

شاه عباس ثانی‌نین شاه‌جهان ایله ساواشی وقندهارفتحی‌نی (۱۶۴۸ = ۱۰۵۹) مثنوی شکلنده نظمه‌چکمیشدیر. شاه‌عباس ثانی‌دن‌صونرا تخته‌کچن شاه‌سلیمانین جلوس‌مناسبتیله سویله دیگی قصیده دن اؤتروشاهین گوزوندن دوشدی ، بوحال شاعرین اؤلومونه‌قدر ادامه تاپدی صائب (۱۶۷۱ = ۱۰۸۱) تاریخینده و بیرروایته‌گوره ۱۶۷۶ ده اصفهاندا وفات ائتدی وصائب تکیه سینده دفن‌ائدیلدی. **سرخوش** تذکره سینده صائبین‌أولوم تاریخینی (صائب وفات یافت) = ۱۰۷۱ ه جمله سیله قیداتمیشدیر. صائب اوجابویلو، آریق وهرکسه‌سوگی وصایغی (احترام) دویان (احساس ائدن) بیرانسان‌ایدی شراب‌یرینه تنباکویه علاقمند اولدوغو شعرلریندن آنلاشیلیر.

شستم لب پیاله زآب شراب تلخ کردم بدود تلخ قناعت زآب تلخ

نه احتیاج‌که ساقی ویره شراب سنه که أوز پیاله سینی ویردی آفتاب سنه
شراب لعلی ایچون تؤکمه‌آبروزینهار که دمبدم‌لب لعلین ویرورشراب سنه
اگراورم (وورام)داشه‌پیمانه‌نی‌کیچور،ساقی
شرابدن نیچه کؤز تیکسه هرحباب سنه
قوروتمه ترلی عذارین ایچینده باده ناب
که‌گل‌کیمی یاراشورچهرهٔ پرآب سنه
شرابدن نه‌عجب اولمه‌سون اگر سرخوش
بودوزلو لبلرایان نیلسون شراب سنه
بوآتشین یوز ایان‌کیم دوترسنین اتگین
حلال ائدر قانینی‌تایتر کباب سنه
دیدوم چقاره سنی خط حجابدن، غافل
که اول غباراولور پردهٔ حجاب سنه
سنین صحیفهٔ حسنین کلام صائب دیر
که داغ عیب اولورخال انتخاب سنه

اثرلری: شاعرین اثرلری منظوم و منثور اولوب‌ایکی قسمته آیریلیر. منظوم اثرلری ۱۲۰ مین بیت دن‌آرتیقدیروبونلاردان عبارتدیر: فارسجاوتورکجه غزللروقصیده لریندن عبارت اولان‌دیوانی،قندهارنامه، محمود وایاز مثنوی‌سی وبیاض‌آدیندامنتخباتی. فارسجا غزللرین بیت عددی۲۳-۴ آراسیندا اولوب بعضاً قافیه‌لرتکرار ائدیلیر، وبیت‌لر آراسیندا کی‌فکرآیریلیغی هربیته مستقل‌بیرمعنی وئریرشاعر معتدل‌طبیعتلی اولدوغوحالده شعرلرینده مبالغه واردیر.

غزللرده‌عشق، تصوف، نصیحت‌وحکمت، موضوعلاری‌تشکیل‌ائدروبونلارآراسیندا

اللی‌یه‌یاقین شاعره نظیرواردیر . نظیره‌لرین چوغوسنائی، عطار، قاسم انوار، اوحدی، سعدی‌وحافظین‌غزللرینه یازیلمیشدیر. صائبین شعرلرینه اؤزویاشارکن‌ده‌نظیره‌لرده‌ئیلیب ودیوانی امرایه هدیه‌گوندریلیردی.

محمود وایاز مثنویسی سلطان محمود غزنوی نین ساقی وندیمی اولان ایازایله مناسبت‌لریندن بحث ائدر.

بیاض‌آدینداکی منتخباتی اؤزشعرلریندن واسکی (قدیم) ومعاصر شاعرلرین شعر لریندن مرکب۲۵مین بیته یاقین‌دیر.

صائبین بیرده توتون وقلیانی مدح ائدن نظم ونثرقاریشیغی رساله‌سی واردیر. صائبین کامل دیوانی داها منتشراولماییپدیر. آشاغی یوخاری ۴۰ مین بیتی‌احتوا ائدن منتخباتی بیرنچه دفعه هندوستاندا وایراندا (امیرفیروز کوهی) چاپ الموش. داحاکوچك منتخباتی استانبول داخلوصی طرفیندن **مجوهرات صائب تبریزی** آدیله تورکجه‌یه ترجمه ائدیلمیشدیر. (۱۳۳۱ه)

صائبین تمام‌شعرلری‌بیردرجه ده‌ده‌گیلدیرلکن‌اونون‌ان‌آزاون‌مین‌بیتی اونون‌بؤیوك وطرازاول بیرشاعرصاییلماسیناکافی‌دیر.

صائب شعرلری‌نین مهم قسمتی تعلیم وتربیته مربوط دیر. بیت‌لری‌نین بعضی‌لری آتالارسوزی‌کیمی یاددا قالابیله جك وحکمت‌آمیزدیر. اوحکیمانه سؤزلریله اوخوجویا اخلاقی فکرلر تعلیم اتمگه چالیشیر. شاهلاراتعریفنامه یازماقدان چوق‌نصیحت وئرمك مقصدینی ایزله میشدیر. شاه عباس ثانی‌یه عشرتدن اوزاقلاشدیرماق ایچون یازدیغی آشاغیداکی شعرلری شایان‌دقت دیر.

شیشه را برطاق نسیان نه قدحرا خرد کن
بشکن از خون سیه مستان خمار روزگار
توبهٔ عهد جوانی را قبول دیگر است
بگذر از می در جوانی ای بهار روزگار

آشاغیدا فارسی شعرلریندن نمونه اولاراق بیرنچه تك بیت وبیرغزل‌صائب‌دن‌نقل ائدیریك:

زبسکه تلخی دوران چشیده‌ام صائب
دهان مار شود تلخ از گزیدن من

چند پرسی صائب احوال پریشان مرا
مدت بیداری‌ام در خواب ظلمانی گذشت

مدتی چون غنچه در خون جگر پیچیده‌ام
تا در این گلزار چون گل یك دهن‌خندیده‌ام

در کدامین چمن ای سرو ببار آمده‌ای
که رباینده‌تر از خواب بهار آمده‌ای

اظهار عجز در بر ظالم روا مدار
اشك کباب مایه طغیان آتش است.

برق عالم سوز در ابر سیاه نوبهار
از نگاه چشم فتان تو یادم میدهد

در این ایام شد ختم سخن برخامه صائب
مسلم بود اگر زین پیش برسعدی شکرخائی

کثرت موج ترا در غلط انداخته است
ورنه در سینه دریا گهر راز یکی است

موج از حقیقت گهر بحر غافل است
حادث چگونه درك نماید قدیم‌را

از حقیقت روی صائب در مجاز آورده‌ایم
ماه را دایم ز طشت آب میجوئیم ما.

عشق عالم سوز را باکفر و ایمان کار نیست
گردن ما در کمند سبحه و زنار نیست

کاسهٔ منصور خالی بود پر آوازه شد
ورنه در میخانه وحدت کسی هوشیار نیست

هرکه پیراهن ببد نامی درید آسوده شد
برزلیخا طعن ارباب ملامت عار نیست

بررك جانها نپیچد تا پریشان نیست زلف
نبض دلها را نگیرد چشم تا بیمار نیست

طوطی از آئینه میگویند می‌آید بحرف
چون مرا درپیش رویش زهرهٔ گفتار نیست

صائبین تورکجه غزللرینی لنینگراد دانشکده‌سینده اولان بیرال یازماسینا اساساً پرفسور حمید آراسلی دنیایا تانیتمیشدیر. حمید آراسلی یه‌گوره بورابابی شاعرین عشق تلقی سینده محبت، آزاده‌لیق، عزت نفس، وفا وصداقت، حکمت و عدالت کیمی انسانلیغین ان بارز و پارلاق خصوصیتلری افاده ائدیلمیشدیر.

صائبین تورکجه شعرلرینده نظری ایلك جلب ائدن اونون فضولی تأثیرینده یازان

بیرشاعراولماسی‌دیر. تورکجه غزللری‌نین مهم‌قسمتی وزن، افاده وحتی شکل باخیمیندان دافضولی یه‌نظیره اولاراق یازیلمیشدیر:

ایلدن چیخا رام زلف پریشانی نی‌گورگج
ایشدن گئدرم سرو خرامانی‌نی گورگج
صائب

کونلوم آچیلر زلف پریشانی‌نی گورگج
نطقوم توتولور غنچهٔ خندانی‌نی گورگج
فضولی

عاشق قانینی وسمه‌لی قاشین نهان ایچر
جوهرلی تیغ قین آرا پیوسته قان ایچر
صائب

تؤکدوکجه قانیمی اوخون اول آستان ایچر
بیر پرده‌یم اسیر که توپراغی قان ایچر
فضولی

صون‌اولاراق اوج تورکجه غزلینی ودیگرغزللریندن بیرنچه تك بیت نقل‌ائدیریك.

می‌دن اول چهرهٔ زیبا عرق افشان اولموش
یا سراسرگؤز اولوب اوزینه حیران اولموش

بوگؤزن دائره‌نی هاله خیال اتمه که چرخ
آغزین آچیب مه شبگردمه حیران اولموش

گوزدن ایراق که سلطان جنون شوکتدن
هر دوگون باشیمه بیر چتر سلیمان اولموش

لب لعلین غمیندن بس او دوبدور قانلر
خوبلارون اورگی کان بدخشان اولموش

تاگؤروبدور نظرین وار اون ایان قاشی‌یای
گل اوزون جمع‌قیلوب غنچهٔ پیکان اولموش

صاف ائدنده لب‌جانبخشینی دوران ایشی‌دیر
بیرایکی قطره داموب چشمه حیوان اولموش

رحم قیل صائبه ساقی می ایله‌دوت الیمی
نیجه‌ایچسون قانینی بو اورگی قان اولموش

بیز نه‌ایمدی ذره تك جولانا گلمیشلرد نوز
آفتاب عشق ایلن دورا نا گلمیشلرد نوز
گون کچیر مکدرحسابی شاهد، اگریلیغ ایچون
دوغرولیغدن بیزبوگون دیوانه گلمیشلردنوز
صانه دور باران رحمت گر قلیج گوگدن یاغار
قوچ کیمی قربان ایچون میدانه گلمیشلردنوز
توتمه، اول گل، دامنین محشر گونونده جان ایچون
قیلمه یوز سیزلیق[1] نگارایله بیرآووج قان ایچون
آچما گیل آغزین گورنده خال مشکین دانه‌سین
اگمه باش پرکار تك هرنقطه‌یه دوران ایچون

یولداش اولدورکیم قراگونلرده یولدان چیخمه‌سون
گئچمه یولداشدان خضر تك چشمه حیوان ایچون
ینی آی باشین ایه‌ر خورشیده تا اولسون تمام
ساده دل بیلمزکی بسلر اؤزونو نقصان ایچون
مشرب ایچون قویما گیل الدن عنان اختیار
خام لیقدان آتینی اؤلدورمگیل میدان ایچون
حسن جولانیندن ال کسمك دیر آروادلار ایشی
گئچ اؤزوندن مردلر تك یوسف کنعان ایچون
منت ایله دیریلیك صائب اؤلومدن دیر بتر
جان وئر یرلر اهل غیرت درد بیدرمان ایچون

ایله‌کیم صائب، غم دوران توتوبدور چؤره می[2]
سیرگل ممکن دگیل آچسین توتولموش کؤنلومی
جام اورماق[3] رسم دیرساقی، توتولموش‌آی ایچون
صیقل جام ایله پرواز ایت توتولموش کؤنلومی

عاشقین گؤز یاشینا رحم ایله مز اول آفتاب
ییغلاماق[4] ایله آپارماز اودالیندن جان کباب

توتولموش کؤنلومو جام ایله شادان ایله مك اولماز
ال ایله پسته‌نین آغزینی خندان ایله مك اولماز

---

۱ ـ اوزلولوق، سماجت ۲ـ اطراف ۳ـ وورماق ۴ ـ آغلاماق

یوخاریدا نقل ایله دیگیمز غزل لرین بیت‌لرینی تدقیق ائدرسك هر بیتین تکجه، مستقل معناسی اولوپ، بعضی‌لری‌نین آتالارسوزی کیمی اولدوغونو و یا آتالارسوزون شعرده ایشلندیگینی گؤروروز. بودا بیزه صائبین صون خصوصیتی‌نی گوسترییر.

شاه‌عباس ثانی: ۱۶۷۴ - ۱۶۴۲ ایللری آراسیندا سلطنت ائدن ایکینجی شاه‌عباس تورکجه و فارسجا شعرلر یازمیش **وثانی** مخلص ایله تانینمیشدیر. بوشاعر پادشاه اصفهاندا بیرچوق تاریخی بنالار تیکدیرمیش وعالم وشاعرلردن حمایت ائمیشدیر.

موجی و یا شیخ‌الاسلام تبریزی ۲۶ غزلی واردیر.

طرزی افشار: اورمیه افشارلاریندندیر. کوچك دیوانی، دیوان طرزی افشار آدیله (نشریات تمدن رضائیه) طرفیندن چاپ اولموش. فارسجا و تورکجه منظومه‌لردن سوای **طرزیك** آدیله اسکی ادبیاتدا معروف اولان طرزده شعرلریازمیشدیر. بوطرزشعرده بیرچوق تورکجهٔ کلمه‌لر فارس‌گرامرینه گوره ایشلنمیشدیر. شاه‌عباس ثانی وشاه‌صفی درباریندا بوطرز شعرلر چوق‌بیه‌نیلمیش و شاه‌صفی طرفیندن تشویق ائدیلمیشدیر. بوطرز شعر بعضی معاصر شاعرلر مثلا **ملافوقی** طرفیندن ده تقلید ائدیلمش لکن کلاسیك‌فارس شعری قاباغیندا چوق رغبت گورمه میشدیر. بوطرز شعرداحا چوق تفریح و مسخره ایچون سویله نمیش وچوغو ملمعات شکلینده‌دیر.

طرزی دجووهزله متمایل بیرشاعردیر و آذری تورکجه‌سیله یازدیغی شعرلری بوادبیاتین گوزل‌نمونه‌لری‌آراسیندادیر. (ایرانشهرشماره ۱۲ و مجله ارمغان XIII)

درونی: آذربایجانین تانیمیش‌شاعرلریندن اولوب اصلا تبریزلی دیر. خانواده‌سی شا عباس زمانیندا اصفهانا یرلشمیشلر. صائب درونی‌یی تقدیر ائدیب شعرلریندن بیاض دانقل اتمیشدیر.

تأثیر: میرزامحسن تأثیر اصلا تبریزلی اولوب آناباباسی شاه‌عباس اول زمانیندا اصفهانا کوچموشلر و میرزامحسن اصفهاندا دوغولوبدور. تخلصی تأثیردیر و شاه‌سلیمان و شاه سلطان حسین زمانیندا نؤیوك دولت رجالیندن اولوب بیرمدت یزد وزیری اولموشدور. تأثیر صائبین صون زمانلارینی درك اتمیش وغزللری‌نین بیرینده بؤله سویله میش:

حاذق نبض سخن در همهٔ عالم نیست
بجز از صائب وتأثیر که از تبریزند

صائب وفات ایدندن صونرا تأثیر اونون یرینی توتدی. بوشاعر بارەسینده محمد طاهر **نصرآبادی**، تذکرةالمعاصرین (محمدعلی حزین) و سفینهٔ خوشگو وچراغ هدایت سراج‌الدین علیخان آرزو مفصل معلومات وئرمیشلر.

تأثیرین کلیاتی، قصیده‌لری، غزللری، مقطعات، رباعیلرویدی‌مثنوی‌سینی‌حاوی‌دیر.

تاپیافین دیر و تازه مضمونلار و اصطلاحلاردان دولودور. دیوانی‌نین مطلعی
لار،

ای درکف مهر تو سررشته عنوانها
دارند سرافرازی از نام تو دیوانها

تأثیرین بعضی غزللر و قصیده‌لرینده زمانی‌نین واقعه‌لری ذکر ائدیلمیشدیر
کجه یازدیغی بیرغزلده سلطان اکبرین، باباسی اورنگ زیب‌دن کوسوب ۱۰۷۸هجر
ان سلیمانا پناه گتیرمه‌سی نقل ائدیلمیشدیر

قطعه‌لرینده شاه‌سلیمانین اؤلومو (۱۱۰۵ه) و علامهٔ مجلسی‌نین وفاتی (۱۱۱
رد عصیانیندان (۱۱۱۶ه) و چهل ستون آینه خانه‌سی‌نین یانماسیندان سوزاتمیش
۱۱ه). تأثیرین کلیاتیندان بیرنسخه کتابخانه مجلس‌ده و بیرنسخه‌ده دانشکده‌معق
نقول کتابخاناسیندا موجوددور. تأثیرین فارسجا و تورکجه اشعاری اون آلتی
اولوب، تورکجه شعرلری ۴۴۷ بیت دیر. آشاغیدا نمونه ایچون ایکی شعرینی
ریك:

رخسارین اولان یرده داحی گل نه‌ایچون دور
باش‌ووردی خطون سبزه‌وسنبل‌نه‌ایچون دور
اول حسن خدا داده دگیل زینته محتاج
..... جمالیله تجمل نه ایچون دور
ده‌دون که سنی اؤلدورهم تیغ ستم‌دن
ای شوخ جفا پیشه تأمل نه ایچون دور
جرم و گنهیمدن که سنی ایستمه گیمدیر
اغماز ایله‌دون ناز و تغافل نه ایچون دور
بیرحلقهٔ زلفیله جهان اولدی اسیرون
باشقا داحی مین حلقهٔ کاکل نه ایچون دور
یومدون گؤزونی گیزلین ابراقدان منی گؤرگج
عشاقی گؤرن یرده تجاهل نه ایچون دور
اول لعل و لب ایله که سنه قسمت اولوبدور

قیش گتدی بهاراولدی وباشدان‌آچیلیب گل
معلوم دگیل نالهٔ بلبل نه ایچون دور
الله ایله دوز گلسه اگر منزلت و قرب
هرناکسه تأثیر توسل نه ایچون دور

منه بینوا دییه‌للر ستم آشنا دییه‌للر
غمه مبتلا دییه‌للر سنه بی‌وفا دییه‌للر
بته گر وفا گراندور بوقدر ستم زیاندور
ائله‌مه‌که چوق‌یاماندور سنه بی‌وفا دییه‌للر
داخی قالمادی قراریم چکیب الده‌ن اختیاریم
قارا اتمه روزگاریم سنه بی‌وفا دییه‌للر
نه‌گل‌ایسته‌رم نه‌سوسن نه نشاط باغ و گلشن
منه‌شادی اولدی دشمن سنه بی‌وفا دییه‌للر
منی عشقدن صووتما گؤزی‌یاش ایکن‌قوروتما
قولونام منی اونوتما سنه بی‌وفا دییه‌للر
سنه‌مه وئروب صباحت گل قامتون قیامت
ستم اتمهٔ بی‌نهایت سنه بی‌وفا دییه‌للر
داخی ایشیمه گیریشمه اوره‌گیمله چوق‌اریشمه
قوشی سرچه‌یه کمیشمه سنه بی‌وفا دییه‌للر
سنی‌حق یاراتدی مهوش یؤزون آی، لعلون‌آتش
منه وئرمه چوق‌کشاکش سنه بی‌وفا دییه‌للر
ستمون مدام اولدی دیریلیك حرام اولدی
اؤره‌گیم تمام اولدی سنه بی‌وفا دییه‌للر

ملك‌بیك‌اووجی: بوشاعر اووجی ائلینه منسوب اولوب شاه‌صفی دوم یعنی شاه‌سلیمان صفوی دورینده یاشاییب و ۶۳ غزلدن مرکب کوچك بیر دیوانی برلین کتابخانه‌سی فارس یازمالاری آراسیندا گنجینه آدلی مجموعه‌ده موجوددیر. بوکوچك دیوان پرفسور احمد جعفر اوغلو طرفیندن استانبولدا چاپ اولموش (آذربایجان یورد بیلگیسی ۱۹۳۳) بوده‌گرلی شاعرده فضولی و صائبین تأثیری گورولمکده دیر.

وحیدی تبریزی: شاه‌عباس ثانی‌نین مورخی و ایکینجی شاه‌صفی‌نین وزیری اولوب، دورون مشهورادیب و رجالیندندیر. یازدیغی تاریخدان سوای فارسجا ـ تورکجه دیوانی و بیرده منشآتی واردیر که کلکته و لوکنوف دا چاپ اولموشدور.

قوسی تبریزی: علی‌جان قوسی تبریزده آنادان اولوب، مقدماتی تحصیل

گؤردوقدان صونرا جوانلیقدا اصفهانا کؤچموشدور. تورکجه شعرلری چوق قیمتلی‌دیر. دیوانی سلمان ممتازطرفیندن ۱۹۲۵ده باکودا چاپ‌ایدیلمیش، قصیده، غزل ورباعیلرینده فضولی و صائبین تأثیری آشکاردیر. میرزاطاهر وحید تبریزی‌نین باغچه‌سی وصفینده بیر ترجیع بند یازمیش که زمانی‌نین وضعیتنی آچیقجا آنلاتیر.

قوسی‌ده معاصری اولان صائب‌کیمی آزاده‌لیق‌آختاریر، تاپامادیغی ایچون‌فلك‌دن وزمانه آداملاریندان شکایت‌ایلییر.

گر نـاله چکمه سین دل بیمـار نئیله سین
عاشق‌گوزوم گـر آغلاماسین زار نئیله سین
قوسی سنین می حالینا بیر اهل دل دەمیش
قویمـاز منی فلك‌گوز آچیم یارنئیله سین

صائبین تاثیرینده اثرلریازان قوسی آزادلیق حسی ایله یـانوب یاخیلان، غربتده اولدوغوایلرده تبریزی ترنم ایدیر واصفهانا قارشی‌گلیر:

هرای‌کیم نه دیلیم وار نه‌بیر دیل آنلایانیـم
اگرچه نی کیمی جسمیم فغان ایله دولودور

بوگون من بی‌زبانم بندبندیم یانساعیب‌اولماز
سنه ممکن‌دیر ای‌نی آه وافغان سن‌نه‌سیزلارسان

سینه سینده چیر پینان قلبینه بیله خطاب ادیر.

ای بیقـرار سینـه ده نشترمی سن‌نه سن
پیکان‌می‌سن، کونول‌می سن‌اخگرمی‌سن‌نه‌سن

واؤز اؤزنه بیله جواب ورییر.

هرچند یاندین اودلارا قوسی اوصانمادیـن
آخر سن ای‌اوداولی سمندر می سن نه‌سن

اؤزونه اود اولی دئمکله عینی حالده آذربایجانلی اولدو غونو گوستریروتبریـز ایچون بئله دییر.

قوسی گرگ دی کعبه دییوب اقتداقیـلا
تـبریز قلعه سینه صفاهـان دئدیکلـری

تبریز آچار کؤنلومـوقوسی‌گر آچیلسا
هرچند که فردوس صفاهانه یتیشمز.

قوسی‌یالنیزلیقدان وغربت دن شکایتینی بئله بیان ائدیر:

دیلم فغان ایله ودیده قان ایله دولو دور
کونول صحیفه‌سی شرح وبیان ایله دولودور
وورو بدور آغزیمامین قفل آهنین غیرت
هنوز سقف فلك‌الامأن ایله دولو دور
هارای کیم نه دیلیم وارنه بیر دیل‌آنلایانیم
اگرچه نی‌کیمی جسمیم فغان ایله دولو دور
اگر چه کؤنلومه ظـاهرده دگمك آساندیـر
بوچؤل کمین گهی شیر ژیان ایله دولودور
یووا داغنچه لنیر عندلیب بس کی چمن
نـوای قـوسی آتش زبـان ایله دولو دور

قوسی‌وحدت‌وجوده معتقد دیر وبوتون وارلیقلارین صونوندا آلاهه قاووشاجاغینا (واصل اولماق) اینانیر.

حساب درد وداغ ایسترسه جانان، وای جانیم چین
که من اول‌سنگدلدن هرنه آلدیم جانه‌تاپشیردیم
اگرسرگشته چوخ گزدیمسه‌وادی لرده من‌قوسی
آپاردیم قطره‌نی دریای بی‌پایانـه تایشیردیم

قوسی رومانتیك غزلسرا لاردانديردير و استادی فضولی کیمی، شاعرین حکمت و فلسفه بیلمه‌سینی لازم گؤرور، غزل گرگ مضمون ایله اوخوجونون روحونو سیراب و احساسینی تسخیر ائتسین. عشق‌ده وفا و صداقت و یوکسك معنویت آخدارير. قوسی‌نین شعردیلی ساده و آهنگلی و مضمونلا دولودور. شعرلری خلق دانیشیق دیلینه یاخین‌دیر و عین حالده نسیمی، فضولی و ختائی کیمی تضادلار دان فایدالانمیشدیر:

سپهر اونون اؤزونو آغ ائدرگونون قارا
بیری‌که بیلدی بومکتبده‌آغ وقاره نه‌دیر.

روزگاریم‌قارا اول خورشیدندیرکیم،منیم
شمع بزمیم، نورچشمیم، سایهٔ دیواردیر.

تیغ‌مژگان‌ایله‌دوغرارباغریمی دشمن‌کیمی
یاندیرار اول شعله رخسار هجراندان بتر

تاوصالین منی دیلدن سالا، هجران نه‌روا
تامی ناب اولا،ای‌باغری‌بوتون‌قان‌نه‌روا

گلمه‌میش صبح قیامت، یتمه‌میش شام اجل
بیلمه‌رم ساقی نه‌دن سانمیش که هشیار اولموشام

قوسی خلقین توکنمز (تمام اولماز) هنر قایناق (منبع) لاریندان الهام آلیب، شعرلرینده فولکلوریك داستان و منظومه و آتالار سوزلریندن فایدا لانمیشدیر. مثلا آشاغیداکی مصرع‌لر و بیت ده آتالارسوزوندن بهره آلمیش و بعضاً عیناً ایشله‌تمیشدیر:

آغزی شیرین ایله مز حلواده مك حلواکیمی
بیرآرخا گله‌صووار امید بیرده گله
بویون بلاسین آلیم، قانی قان ایله یوماق اولماز
اوخشار اوناکی اؤزگه الیله ایلان توتار.
سینه‌ده کونلوم سرایین روشن ائیلرشمع داغ
اؤزآیاغی آلتینا هرچند ایشیق ورمز چراغ.

منابع ومراجع:

۱ـ اسلام آنسیکلوپدیسی. جلد۲. آذری ادبیاتی‌نین‌تکاملی. پروفسورفوادکوپرولو استانبول

۲ـ « جلد ۱۰. صائب تبریزی.

۳ـ رسملی تورك ادبیات تاریخی. ن. س. بانارلی جلد ۹ استانبول

۴ـ صائب تبریزی: آذربایجانین ایرانلامدنی‌علاقه جمعیتینین‌نشریاتی. باکو۱۹۴۶

۵ـ صائب تبریزی‌نین تورکجه دیوانی حقینده بیرقاچ سوز. پرفسورحسن بیجاری (تورکولوژی) کنگره‌سی. استرازبورگ ـ ۱۹۷۰

۶ـ نگاهی بصایب تبریزی: علی دشتی. تهران ۱۳۵۵

۷ـ دانشمندان آذربایجان: محمدعلی تربیت. تبریز.

۸ـ قوسی تبریزی و میرزاشفیع شیرازی. ترجمه ح. صدیق. تهران ۱۳۵۶

۹ ـ تبریزلی تاثیرین تورکجه‌شعرلری: تورخان گنجه‌ای. تورك‌دیلی‌ادبیات‌درنه‌گی استانبول ـ ۱۹۴۸

۱۰ـ صادقی‌افشارین تـورکجه‌شعرلری : تورخان گنجه‌ای. تورکیات مجموعه‌سی جلد ۱۶ ـ ۱۹۷۱ ـ استانبول

۱۱ ـ آذربایجان ادبیاتی : فریدون‌بیگ‌گوچرلی. باکو ۱۹۷۸

پرفسوو رستم‌علیف(۱)

سرحد سیزسئوز ئرولیمیز

شهریارلا گؤروشلریم

سئوزصنعتینین ماهراستادی‌شهریاردان یازماق اولدوقجاچتین، هم‌ده‌مسئولییتلیدیر.

بواولو صنعتکارین ادبیاتدایئرینی، آرازین اوتاییندا یاشایان آذربایجان خالقینین ملی دوشونجه، دویغووئوزونو آنلاماسینین چیچکلنمه‌سینده، بدیعی قاورایشینین انکشافیندا کی رولون بوتوؤلوکده باشادوشمك‌ایچون، بلکه، یاواش‌یاواش اوزاقلاشاراق سوروب گئدن بیرواقت گرکدیر.

خصوصی باشقابیربدیعیلیك و یابنزتمه‌ایله‌دئسك، اومنه‌داهی بیررسامین ائله‌نهنگ بیرلوحه‌سینی خاطرلادیرکی، بیزاونون گؤزه‌للیك ومحتشم‌لیگینی، ایکینجی‌سیزلیگینی، ده‌ده‌قورقوت‌دیلی‌ایله‌دئسك‌ائشسیزلیگینی[۲]، زنگین‌ایشیقلی‌بویالارین‌اویوشان‌پارلارلیغینی، یابرق ویریلماسینی اوندان آرالاندیقجا، اوزاقلاشدیقجا گؤره‌بیلیریك.

شهریارادبیات تاریخینه فارسی شاعری‌کیمی داخیل اولموشدورواو، کلاسیك ایران تحصیلی گؤرموش ایرانین‌سؤزیارادان داهی‌لرینین‌رنگین‌عنعنه‌لرینه‌یییه‌لنمیش، ئوزچیلغین، جوشغون استعدادینی ، ایچینین استثنائی اودونولیریك‌ژانرین انکشافینا حصرائتمیش‌وحله قیرخینجی‌ایللرده فارسی پوئزیازسینین گؤیلرینده ئوزونه خالص‌بیرئیرتوتموشدور. بؤیوك داهی‌لریئتیرن فارسی دیللی پوئزیادا، خصوصاًسعدی وحافظ‌کیمی سؤزاوستالاری‌طرفیندن اساسی قویولان فارسی‌لیریکا سینداییئنی سئوز سئویله‌مك، نه‌ایسه‌تزه‌سینی یاراتماق، تکرار ائتمه‌مك، سئچیلمك ایچون غیرعادی بیراستعداد صاحبی، اعجازکارسئوزصرافی، لیریکا دونیاسیندا یئنی دویغولو، بنزرسیز بیرصنعتکاراولماق‌طلب‌ائدیلیر. آرتیق کچن‌عصرده‌غزل

---

۱ ـ پرفسور رستم علیف سوویت آذربایجانین تانینمیش دنیا مقیاسیندا مستشرق وفردوسی‌شناسلایندانديدير. ایران‌ادبیاتینا درین وقوف واحاطه‌سی‌مناسبتیله نچه دفعه‌ایرانا دعوتلی اولاراق گلمیشدیر .

۲ ـ بی‌نظیر

ژانری ئوزسون حددینه، یوکسك[1] منطقی‌زیروه سینه چاتاراق اوزوآشاغی یووارلانماغا[2] ویاخین‌شرق ادبیاتیندا توتدوغو یوکسك‌یئری ایتیرمه‌گه باشلاییر. غزله‌قارشی اول احتیاطلا، گئتدیکجه ایسه‌گوجلوبیرآخینلا[3] چیخیشلارائشیدیلیر. موضوع چرچیوه‌سینین[4] دارلیغی، یوزایللرله توتدوغوعینی‌گؤرکمی‌نین دگیشیلمزلیگی، ئوزچاغینین ایستکلرینه لایقینجه‌جواب‌وئره‌بیلمه‌مه‌سی، یئنی‌ایز، یئنی‌یول تاپماغا چالیشماماسی اوجوندان غزل ادبی اجتماعیتین باخیمیندا یارارسیزبیرژانرا چئوریلمیشدی. بیزجه، بوندان باشقا، بیرده یارادیجیلیق باجاریقی‌اولان ضیالیلارین چوخ‌بؤیوك بیربؤلومونون ئوزدویغو، دوشونجه وباجاریقلارینی عزله‌صرف‌ائتمه‌سی ایله‌باغلی‌اولاراق، اجتماعیتین دؤرون طلبلریندن‌یان کئچمه‌لری بوژانرین یارادیجیلارینا دگیل، (چوخ واقتی بئله‌اولور) اونون ئوزونه‌آچیق نفرت‌دوغورموشدو. ائله‌بونا گؤره‌ده‌ئوز زامانیندن‌اوغوللاری غزاچی‌لرین‌باخیم‌یؤنلرینی دگیشدیرمك ایچون‌آیری‌ـآیری‌شخصلری دگیل، اونلارین شئجدیکلری ژانری‌ـوورماغا باشلامیشدیر. غزله‌قارشی چیخانلارین بونا حقی وارایدی. چونکی‌ئوز دوشونجه و واقتلارینی‌بوژانرا صرف‌ائدنلرین‌سایی‌ـسیراسی آزقالاسونسوزبیر یئره گئدیب‌چاتاجاقدی. نتیجه‌ده‌ایسه سایاگلمه‌ین، عینی‌سسلی، عینی‌هاوالی، تأثیرلی غزللرباشقا ادبی‌ژانرلارین اوستونو ساری خزل‌کیمی ئورتمك تهلکه‌سی یاراتمیشدی. اصل حیات حقیقتلری ایسه ادبیاتدا ئوزعکسینی تاپابیلمیردی. محض م. ف. آخوندوف‌کیمی گؤرکملی بیرمتفکرین ده‌غزله‌قارشی چیخیشی بونونلاباغلی، عمومی غزل ژانری‌ایچون اولماسادا زامانین بوبدیعی‌لیریك ژانرابرائت قازاندیرماق، اونوحدسیز تکرار لاردان عینییت، اوخشارلیق یوروجولوغوندان، بئزدیریجیلیگیندن قوتاریب چیخارماق‌ایسته ینلرده چوخدی. ئوز دوشونجه‌واضطرا بلارینی صرف‌ائتد یکلرینه باخمایاراق، داخیلی جوشقون‌دویغولارینی، ایستك واماللارینی گؤستره بیلمه‌دیکلری ایچون ان‌بؤیوك سؤزاوستا دلارینین قلمی‌سانکی گلیب چیخیلماز بیربنده ایاشیردی عصرین صونوناقدرغزلین «طالعی» حل‌ائدیلیب بیریره چخاریلا بیلمه‌دی بعضیلری غزلین‌ئوزدؤرونوبؤیوك بیرشهرتله یاشاییب قورتاردیغینی، آرتیق زمانین طلبینه یارامادیغینی، کئچمیش نوفوذونوایتیردیگنی، ضررلی بیرشئیه‌چؤریل دیگینی دئدیگی‌حالدا، باشقالاری ایسه‌بؤیوك داهی‌لرین‌سؤزاینجی‌لرینی، انسانین‌ان‌اولو[5] دویغوسواولان سئوگی «داستانلارینی»، بودنیادان گلیب ـ کئچمیش میلیونلارلاانسان اوغلونون‌کدرینی، سئوینجینی‌اوره‌کلرینده‌کی الوان‌چالارلی‌ایستکلرینی ئوزونده‌قورویوب ساخلایان، بوتوؤلوکلده‌گؤتوردوکده، انسان اغلونون اولودیغوسونون ـ سئوگی‌نین‌ان گوجلو، ئولمزبیز سالنامه‌سی اولان‌غزله حیاتیلیك وئرمگه چالیشیردیلار. بونون‌ایچون ایسه، یئنی استعداد، غزله‌یئنی‌گوجلوقان وئریب ، اونون‌معناچرچیوه‌سینی گئنیشلندیرن

---

۱ ـ بالا. ۲ ـ سقوط باغلط خوردن ۳ ـ هجوم . ۴ـچارچوب ۵ـعلوی،بالا

صنعتکار لازیم‌ایدی، شهریار کیمی شاعر گرکدی. اوایرانین بیرنمره‌لی لیریك شاعری‌ایدی واونون شعرلری بوتون ئولکده‌اوخونور، ازبرلنیرودیلدن‌ـدیله گزیردی. شهریار کیمی بیراستعدادین غزل عالمینده.....

ظهوروغزل دیوانلارینین‌یغلیب، شهرین‌باش میدانلارینداياندیریلماسینی طلب‌ائدن مختلف لیریکا علیـــه‌دارلارینین سسینی بیرمدت‌کسه‌بیلدی. صونرالارایران ادبیاتندایئنی شعرجریانی‌نین میداناچخماسی شهریارلیریکاسنی‌آرخاپلاناکئچیردی‌آنجاق، شاعرین‌رنگین حیات تجربه‌سی وجوشغون استعدادی یئنی‌ژانردا یازیب‌ـیارادان‌گنج شاعرلرین چیلغین هجوموقارشیسیندا گئری چکیلمك‌ایسته‌میردی. بئله‌کی، لیکچیلرو «یئنی‌شعرلر» سبکینده ائله پـارلاق پوئما وشعرلریـازدی‌کی، بواثرلر «یئنی‌پوئزیـا» نین‌ان‌گؤزه‌ل نمونه‌لرینی کؤلگه‌ده‌قویدو. آنجاق‌او، یئنی‌شاعرلر نسلینین نظرینده، کئچیلمیش مرحله‌لرین‌نماینده‌سی ایدی وائلده‌قالدی.....

شهریارسسلی‌ـکویلو پایتخیدن آیریایب، یوردونا، ئوزائللیلرینین یانینا قاییتدی. تبریزده‌او، کیچیك بیرفابریکده محاسب وظیفه‌سینه دوزه‌لیب ئوزالینین امگیله‌گونده‌لیك چؤرگینی قـازانیردی ـ صونرا تقـاعده چیخیروزاهدواری بیرعؤمرکئچیرمگه باشلاییر. شهریار هئچ‌عقلینه‌ده‌گتیرمیردی‌کی، تئزلیکله اونـون بؤیوك شاعر، گؤرکملی شخصییت کیمی ایکینجی یارانیشی باشلایاجاق، یئنی‌دن دوغولاجاق و بویئنی دوغولوشدا بوتؤوـ بوتؤونه آناسنائوزدوغما دیلینه ، ئوزوطنینه بورجلواولاجاقدیر.....

بیرگون شهریارائوده آناسینین‌یانیندافارسجایئنی بیرغزل یازیب اوخویور. آناسی ازغلونودقتله‌دینله‌دیگدن‌صونرا، شاعره: «اوغول‌من‌فارسی‌دیلینی‌باشادوشمورم‌آخی، نه‌اولار، پیرنئچه شعرده‌ئوزدیلیمیزده یازکی، من ده‌آنلاییم وذؤق‌آلیم»

دئیر. آناسی‌نین بوخواهشی شاعری‌درین بیردوشونجه‌یه‌سؤق‌ائدیر‌ـبووقته‌کمی‌او، دوغما آنا دیلینده دئمك‌اولارکی شعریازمامیشدی. آنجاق‌آنادیلینین بوتون‌شهدشیره‌سینی آناسودوایله بیرلیکده اممیشدی.

آخ‌ساچلی حیدربابا داغی‌نین اتکلرینده بؤیوك‌بیرائلین قـالابالیقی[1] ایچـه ریسینده کئچمیش اوشاقلیق ایللرینین خاطره‌لرین، آلارسؤزو، لایلا، اینجه‌گولوشلوبدییه (یومور)[2] لریله رنگین‌ائل‌دیلی ، خالقین‌ایشیقلی گلجگه ، ایده‌یاعدالتلی‌حیاتا حقی‌اولان‌اینامی‌نین، آرزوسونون عکس ائدیلدیگی افسانه‌وی ناغل و داستانلار، بـایاتی عاشیق قوشمالاری، نغمه‌لر، ائل‌سؤزلری شاعرین‌کؤکسونون[3] ان‌درینلیکینده‌قات ـ قاتیغلیب‌قالمیش، زامانین طوفانلاری بئله‌اونابودرینلیکده‌هئچ نه‌ائده بیله‌میش، حساس شاعردویغوسو شهریـارین اوره‌گینده اولدوغوکیمی قورونوب ساخلانمیشدیر. اوزون ایللرله فارس‌دیللی پوئزیـادا

---

۱ ـ انبوه ۲ ـ لطیفه ۳ـ سینه‌سی‌نین

کولنك‌چالان، بوبوئزیانین آغیرلیغینی چیگنینده داشایان شاعر بیردنبیره سئل کیمی چاغلا یاراق، اوزون‌ایللرله درینلیکلرده ساخلادیغی ائل‌خزینه‌سینین قیمتلی گؤهرلریندن بؤیوك بیرمهارتله حاضرلادیغی اینجیلری ئوزائلینین باشیناسپیر،

«حیدر بابایا سلام» پوئماسی ایـرانـدا بونباکیمی پارتلامیش‌دوغوردو. اونون عکس‌صداسی ایسه‌نه‌اینکی ایرانین‌ان‌اوجگارلارینداا، حتی‌باشقائولکه‌لرده‌ـآذربایجانلیلارین یاشادیغی عراق‌وتورکیه‌ده ده‌ائشیدیلدی .

چوخ میلیونلی آذربایجان خلقینین مـدنی حیـاتی سـانکی مجبوری بیریوخونون مورگوسوندن آییلدی‌ـشهریاریئنیدن‌ئوزخلقینین شاعری اولدو. اونون پوئماسی بوتون آذربایجان خیالیلارینی‌ـشاعری یازیچیلاری، عالیملری بسته‌کارلاری۲و گئنیش کوتله‌لری سینکله‌دی. بوآد آلتیندا یوزلرله‌شعرلر، نظمله یـازیلمیش تبریکلر،آلقیشلار۳،کتـابلار، بنزتمه‌لر میداناچیخدی. **«حیدر بابایا سلام»** ئوزدوغمادیلینده اوخوماق ویازماقدان، قوشوب یاراتماقدان ، ئوزایسته گینجه‌گولمك وکدرلنمکدن محـــروم اولان ایـران آذربایجانینین حیاتیندا بؤیوك بیرحادثیه چئوریلدی‌ـبوپوئمانین بیرـایکی‌سؤزویازی ایله سجیه‌لندیرمك، آچماق ـ آراشدیرماق ممکن‌دگیل. او، ایران آذربایجانی‌نین معاصر پوئزیاسیندا تمامیله یئنی بیرمرحله یئنی بیرحادثه‌دیر.

من بیرینجی دفعه ایرانا ۱۹۶۴ نجی‌ایلده، شهریارین «حیدر بابایا سلام» اثرینین خلق‌ایچه‌زیسینده.گئنیش یاییلدیغی بیرواقتداگلمیشدیم. بیزیم‌سفیرلیکدن بیرازآرالی «نیونادری» مهمانخاناسیناداوشموشدوم. من‌قالان‌اطاقین‌خدمت‌ایشینه۱۶ـ۱۷یاشلی‌بیر آذربایجانلی اوغلان باخیردی . اونون اوخویوب یازماغـی بـاجارما دیغی نی‌من سونرالاربیلدیم .

بیردفعه او، منیم تلویزیون دامعاصر فارسی پوئزیاسینا حصرائد یلمیش چیخیشیمی ائشیتد یکدن سونرا همیشه‌کی کیمی غیرعادی بیرایشیقلا پاریلدایان گوزلرینی منه زیلاییب سوروشدو «سیزنه ایچون شهریار حاقیندا آزدانیشدینز.. آخی حاقیندا طمطراقلی دانیشدیغینز باشقا نظمچیلر اونون بیردیرناغینا بئله دگمزلر» ..

سن شهریاری اوخوموسان دییه من سوروشدوم

یوخ، منیم‌ایچون اوخوبیلار، منده یادیمداساخلامیشام دییه جواب وئریب، اوآندا‌جا هامینی حیرتلندیره جك‌بیر آوازدویارلیق و شاعرانه لیکله پوئمادان از بردئمگه باشلادی:

۱ـ دورمانده ۲ ـ آهنگساز ۳ـ آخرین، کف‌زدن

حیدر بابا ایلدیر ملارچا خاندا　　سئللر سولارشاقیلد ایب آخاندا،
قیزلاراو ناصف باغلیوب باخاندا　　سالام اولسون شوکتوزه ، ائلوزه ،
منیم ده بیر آدیم گلسین دیلوزه

حیدر بابا کهلیکرون اوچاندا　　کول دیبیندن دوشان قالخیب قاچاندا،
باغچا لارون چیچکله‌ئیب آچاندا　　بیزدنسده بیرممکون‌اولسا یادائیله،
آچیلما یان اوره‌کلری شادائیله

اونوساخلاماق چوخ چتین ایدی . اونون شعردئمه‌سی منی واله‌ائتمیشدی . منده‌ائله تصور یاراندی‌کی، سانکی شهریارین شعری اونون اوره‌ك سینیقلیغینا مرحم‌کیمی تأثیرائدیردی .

«حیدر بابا» نین‌هربیر توتارلی سؤز، سطیروبیتینی او ، ائله بیرقطعییت ، سرت‌لیك وعنادلاتلفظ‌ائدیردی کی سانکی بونونلا : «گؤرمن کیمم ؟ آرتیق من شخصیتم! «باخ ، بیز آذربایجانیلاربئله‌یبك» دئیردی . داهاسونرالار ، من ئوز هموطنلیلریمله ــ ایستر شاعر ، یازیچی عالیم ، موسیقیچی وایستر سه‌ده‌ساده‌امك آداملاری ایله‌گؤروشنده بوساوادسیز آذربایجانلی بالاسینین «حیدر بابا» دان‌ازبر دییه رکن قلبینی دولدوران شخصی غرور حسسی وافتخارینین سببینی بیرداها دریندن دویدوم .

من بیرآذربایجانلی‌وادبیات‌شناس‌کیمی‌شان‌شهرتلی‌شاعرله‌گؤروشمك آرزوسوایله یانیردیم . آنجاق ، نه‌ائتمه‌لی، او، تبریزده ، من ایسه تهراندااایدیم .

۱۹٦٦ ــ نجی‌ایلده تهرانا نوبتی سفریم زامانی شهریار لاگؤروشمك‌ایچون بوتون جهدلریمی بیرداهایئنیدن توپلادیم نه فایدا ــ آذربایجانلی اولدوغوم‌ایچون تبریز یولومنیم اوزومه باغلانمیشدی . بونونلایاناشی ، هرحالدا آذربایجانلی‌شاعر لردن **سهند، دــ ح. جوشقون، ح. ساهروح ــم ساوالانلا عالیملردن فرزانه و د.ج هیئت ، یازیچلاردان صباحی** ، د.س. **جاوید** وباشقالاری ایله صحبتیمیزین اساس موضوسو شهریار یاردا یجیلیقی ایدی . ۱۹٦۸ نجی ایل، منه نهایت‌کی تبریز انیورسیته سینده ده محاضره اوخوماق ایچون اجازه وئردیلر!

تبریزه‌گلیشیم ، اوراداعالیم ، شاعریازیچی وضالیلارینین باشقا طبقه‌لری ایله گؤروشوم منیم حیاتیمین ان پارلاق، اونودولماز صحیفه لریندن اولموشدور ! بیرگون تبریزمدنییت‌تشکیلاتلارینین‌تشبثوایله‌شاعرلرمجلیسی (بزمی) دوزه‌لدیلدی. بومجلیسده قیرخدان‌چوخ آذربایجان شاعری اشتراك‌ائدیردی مجلیس‌صائب‌تبریزینین فارسجا بیر غزلینه حصرائدیلمیشدیر . هامی‌نؤبه ایله بوغزله فارسجا یازیلمیش بیر بنزتمه‌اوخوندو ، بئله‌کی، قیرخدان آرتیق غزل اوخوندو بئله باشادوشدوم‌کی،

منده شعر اوخومالیام . ائله بوعرفه‌ده وارگوجومله بیر ــ ایکی‌بیت‌یازماغاچالیشدیم «آخی، شاعر دگیلیم» بوندان علاوه حس‌ائدیردیم‌کی، دوغمادویغو وهیجانی آنجاق آنادیلینده ایفاده ائتمك اولار . من‌ثوزجیزما ــ قارامی آذربایجان دیلینده‌اوخودوم. دییه‌سن‌کاروان یولادوشدو .... شاعرلر آزربایجانجا یازدیقلاری شعرلری اوخوماغا باشلادیلار آنجاق شهریاراونلارین آراسیندا یوخ ایدی . او بیری‌گون،اونیورسیته‌نین بیر قروپ پروفسورو ندان خواهش ائتدیم‌کی، منی شهریارین یانینا آپارسینلا . سؤزوئردیلر . یقین ائتدیم‌کی، منیم چوخدان‌کی‌آرزوم نهایت، حیاتاکئچمك اوزره دیربوتون گئجه‌نی یاتابیلمه‌دیم. ثوزومو داخیلا گوروشه حاضر لایردیم. باکیدا بوراخیلمیش و شهریارا حصرائدیلمیش چوخلوکتاب ، شعر و قرامافون‌واللارینی دایغیب حاضرلامیشدیم ....

افسوس ، حیاتدا چوخ واقت‌بئله‌اولور : بیر شئی‌کی، بؤیوك حسرت وصبیر سیزلیکله‌گؤزله‌ییرسن باش‌توتمور . صاباحی‌گون بیلدیردیلرکی، شهریارثوزونو پیس حس‌ائدیروکیمسه‌نی قبول‌ائتمیر .... مأیوس کورپئشمان تهرانا قاییتیم اوراداسعدینین : «بوستان» اثرینین تنقیدی متن وتدقیقینین چاپینی قورتایب ، بیرنسخه‌نی شهریاراگؤندردیم . بیرایلدن سونرا ، یئنی‌کتابی چاپ ائتمك‌ایچون منی تکرار تهرانا دعوت ائتدیلر . تهراندا منی شادخبرگؤزله ییردی ،کتابیمی شهریار چوخ بگه‌نمیش ومنیمله‌گؤروشمك ایچون تهرانا ــ گلیبمیش .

یئری گلمیشکن بؤیوك تاسفله قید ائتمه لییم‌کی ، ایران آذربایجانی‌نین ضیالیلارینین گؤرکملی نماینده لری بیر ــ بیریندن تجرید ائدیلمیش شرائطده یازیب ــ یارادیرلار . اونلارین آراسیندا بیرلیك و همرای لیك‌اولماماسی حده لشمه ، کوسوشمه‌اسکی ــ «تیوتون» «آییر ــ بویور» قایداسینین حکم سورمه‌سی ایله باغلیدیر . هربیر خالقین قایماغی اولان مترقی ضیالی طبقه‌سینده چوخ‌تیره‌لیك سالماق ، ضیالیلاری بیر ــ بیرینه قارشی قالدیریب ، چاخناشدیرماق، ووروشدور ماقلاخالقین، ثولکه‌نین دورومونو یؤندورمه‌سیز حالاگتیرمك «آییر ، بویور» سیاستی‌نین عنعنه‌وی خطیدیر : غریبه بوراسیدیرکی ، چوخ واقت‌ضیالیلارثوزلری بونو. یاخشی‌بیلدیکلری‌حالدا، نه‌دنسه سانکی‌بیله‌بیله بوسیاستین قوربانی‌اولورلار: بیلنده‌کی ، شهریارین تهراناگلیشی ، باشقا شاعرویازیچیلارلا یاخینلا شماسی معین درجه‌ده تهراناداکی آذربایجان ضیالی لاری نین بیرلیگینه سبب‌اولموشدور ، من بوناچوخ سئویندیم :

دوستلاریم تهراناگلیشیمی شهریارا چاتدیرمیشدیلار . اودا خواهش

ائتمیشدی‌کی ، گلیب اونو تبریزدن تهرانا گتیر سینلر ... چرشنبه‌گونی سحر آلاقارانلیغی‌ایدی. من‌و بیرنئچه‌دوستوم «شاهین» (۱) مینیك اتومبیلینده‌ایکی‌تهران شاعرینی وبیر عالیمی تبریزه شهریارین دالینجاگؤندردیك ...

جمعه آخشامی «آخشام چاغی» سهندمنه زنگئائدیب ، هیجانلابیلدیردی : «پروفسور ، موشدولوغوموونر ، اوستاد شهریار آروادی واوشاقلاری ایله‌بورا تشریف‌گتیریب‌لر وسیزی پیشوازائتمگه حاضردیرلار» شهریار عائله‌سیله بیرلیکده سهندگیله ــ دوشموشدو . من همین آخشامی اورایاگئتدیم . شاعر، یازیچی ، آرتیست رسام ، بیرده بؤیوك شاعرین منه‌تانیش اولمایان چوخلوپرستیش‌کارلاری واریدی. قاباقجادان جوربه‌جورفتوشکیللرده‌گؤردوگوم بؤیوك صنعتکاری‌گؤزلریمله اختاردیم ، آنجاق تاپمادیم . جوشغونلا سهنددئدیلرکی ، او، سیزی بایاقدان گؤزله ییردی ، بوساعت‌گلر .

نهایت نه‌واقتدان بری‌گؤروشمه‌گه‌جان آتدیغیم شهریارایچری‌گیردی . اگنینده اوطولوسلیقه‌لی تندرنگلی گوستیوم (۲) وارایدی. او ساعت دویولوردوکی . چوخ آز ــ آزحاللاردا بئله‌گوستیوم‌گئیر ، چونکی ئوزونوبوپالتاردا ناراحت حس ائدیردی او واقت اونون ٦٥ یاشی‌وارایدی . اولدوقجاآریق ، اوزوقات ــ قات قیریشلاردان عبارت‌ایدی . آنجاق ایری ، درین‌قاراگؤزلرینده بیر ایستیلیك‌برق وورور ، مدریکلیك ، تمیزلیك ، خیرخواهلیق ایشیغی یانیردی .

سانکی دیلمیز باغلانمیشدی . هئچ‌جور صحبت ائده‌بیلمیردیك . مجلیسی جانلاندیرماق ایچون سهند موسقوا وباکیاسیاحتیندن ، سوئت آذربایجانی‌نین ادبیات ، اینجه صنعت ، علم و سائرساحه‌لرینده‌کی نائلیتلردن دانیشماغا باشلادی نهایت ، سکوت پوزولدی شهریار منه سئواللار وئرمگه‌باشلادی . اعتراف ائتمه‌لی یم‌کی ، بوواقتاکیمی من شهریارین بیزیم خالقین حیات ومدنیتینه دایرمعلوماتی حاقدایانلیش تصورده‌ایدیم من بیلنده‌کی ، شهریارگوشه‌نشین ترك دونیابیرحیات طرزی کئچیریر ، بیزیم کتاب ومطبوعاتیمیز اوراداچتین الده‌ائدیلیر ، فرض ائدیردیم‌کی ، شاعرین بیزیم حاققیمیزدا معلوماتی داچوخ آزاولار آنچاق‌تئزلیکله بؤیوك سهوائتدیگیمه اینانیب ، ممنونلوق دویدوم. شهریار منه‌رسپوبلیکامیزداکی ینی‌لیکلر حاقیندا آردینجیل وبیر ــ بیری ایله‌باغلی سئواللاروئردی . معاصر آذربایجان یازیچیلاریندان بیرنئچه‌سینین آدینی چکدی ، عین واقتدا اونلارین اثرلریندن دانیشدی . سونرا او، بیزده‌کلاسیکلرین تنقید ونشرینی‌هانسی‌وضعیتده اولدوغونو سوروشدو . صمدوورغون وواحددن دانیشاندا ساکیتجه آغلادی :

۱ــ آریا شاهین مارکلی اتوموبیل ۲ــ لباس

سویت آذربایجانینا عائیدنه‌وارسا ، اونون روحوندا غیرعادی ـ رومانتیك بیرحال یارادیردی . شاعرین بیزیم حیاتیمیز، مدنی واقتصادی اوغورلاریمیزحا قفیندا کی چوخ درین معلوماتی منی حیرتلندیریردی . سن‌دئمه ، او ، بیزیم‌بوتون رادیو وئریلیشلرینی دقتله ایزله‌ییر، ادبی یئنیلیکلری ئوگرنیر ، مدنی حادثه‌لرله یاخیندان تانیش اولورموش ان‌قدرتلی حافظه‌سی اولانلاربئله ، اونون یادداشینا غبطه‌ائتمه‌یه‌بیلمیز شهریار شفاهی خالق یارادیجیلیقینی وکلاسیك پوئزیامیزی ازبردن بیلیر ، صمدوورغون ، سلیمان رستم ، رسول رضا ، بختیار وهابزاده ، قابیل و سائر ... شاعرلریمیزین شعرلریندن مثاللار دئیردی . ئوز سورغو ـ سئوالینا بؤیوك بیرکدره‌له‌سون قویوب کؤورکلنه‌ره‌ك «آیریلیق» آدلی شعرینی اوخودو :

بیر گؤزون آچار ، بیر گؤزون یومار　　آرازی سرین گؤردوکده او مار
خزری درین گؤردوکجه جومار　　غم دریا سینا جومان آیریلیق
آمان آیریلیق ، آمان آیریلیق

گؤیلرین گونون ، آیین گیزله دیر　　اولدوز آخدیریر ، صایین گیزله دیر
قددینی ائدن کمان آیریلیق　　اوخونو آتیر ، یاییین گیزله دیر
آمان آیریلیق ، آمان آیریلیق

هامی‌هیجان وکدرلی‌ایدی ... احوال‌ـروحیه‌نی‌دگیشدیرمك‌ایچون شهریارین کیچیك قارداشی ئوزونون یوموریستیك(۱) بیریازیسینی اوخودو. تهراندایاشاییر وایشله‌ییردی ادبی محیطدن اوزاق یشاماسینا باخمایاراق، اثرینین‌ئوزونه‌مخصوص پوئتیك مزیتلری واردر .

سونرابیزی یئمك اطاقینا دعوت ائتدیلر طمطراقلی بیرسفره سالینمیشدی. منیمله شهریاریانیانا اوتورموشدوق. آذربایجان پوئزیاسینین ، زنگین محتشم آذربایجان دیلینین ، شاعر ویازیچیلاریمیزین ، اولو ، بؤیوك خالقیمیزین شرفینه حرارتلی هیجانلی ساغیقلار دئیلیردی شهریار هردفعه قدحینی‌قالدیریر، دانیشانین سینه سوئریر ، ساغلیق دئیر آنجاق ئوزوایچمیردی اوستولون اطرافیندا چوخلو شاعر اوتورموشدوایران آذربایجانی پوئزاسینین قوجامان شاعری حبیب‌ساهرده اونلارین آراسیندا ایدی. اورتابویلو ، یاراشیقلی ، آغ‌ساچلی، چوخ یاخیشیقلی ، وقیلیقلی ، یئری‌گلدیکده ایسه عنادجیل وقطعیتلی ساهر تهران ضیالیلارینین سئویملیسی ، درین‌حرمت صاحیبی ایدی. او، آیاقادوروب بیرسیرایئتی شعرلرینی اوخودو .

۱ـ شوخ ، طنز

هامی اونوآلقیشلادی ، شهریاردا دقتله قـولاق آسیردی . او ، قالخیب بؤیوك بیر نزاکتله ساهره تشکر ائتدی . سونرا باشقا شاعرلرده چیخیش‌ائتدیلر..

قوناقـلارگئجه‌دن خیلی کئچمیش داغیلیشدی. بیزاوچوموز ــ شهریار ــ سهند ومن‌قالدیق . اونلارآروادلارینی‌دا بیزیم یانیمیزا چاغیردیلار . شهریارین آروادی ئوز قوهوملاریندان ایدی . اینجه ،آغ‌صفت ، چوخ‌گنج ، (او ، شهریاردان ۳۵ یاش‌کیچیك‌ایدی)، کندچی سایاغـی گئینمیش بیـر خانیم‌ایدی ، اگنینده بیچیملی اوزون شلوار ــ کؤینك ، باشیندا ایسه قارائورتوك وارایدی . سهندین آروادی دولوبدنلی ، دیللی ــ دیلاور ، ساوادلی بیرشه هرلیدی . او، بیرنئچه‌دیل بیلردی . وارگوجوایله چالیشیردی‌کی ، شهریارین خانیمینی سیغینتیدان ،اوتانجا قلیقدان قورتارسین .

ــ خانم ، ــ دییه‌او ، اوزوشهریارین خانیمیناتوتدو ، ــ رفیق علیف‌بیزیم قارداشیمیزدیر ، محرم آدامدیر ، خجالت چکمه‌یین . اوزون مدت من‌ائله بیلردیم که ، سهندین آروادی آزربایجانلیدیر ، چونکی بیزاونونلا همیشه آذربایجان‌دیلینده دانیشیردیق یالنیز ، سونرالار سهند منه دئدی‌کی ، آروادی گیلکدیر ، اونلار ائوله‌نندن سونرا آروادی آذربایجان دیلینی ، روس‌الیفباسینی ، بیزیم‌کلاسیك و معاصر ادبیاتیمزی ئوگرنمیش ایدی سوئت آزربایجانینین شاعر ویازیچیلارینین اثرلرینی ایران آذربایجانلیلارینین اوخوماسی ایچون عرب الیفباسینا چئویریر. سهند فخریله علاوه ائدیب‌دئدی:«منیم خانیمیم ایندی‌بیزلردن چوخ‌آذربایجانلیدیر».

بیز خیلی اوتوردوق شهریار ۲۰ نجی‌ایللر آذربایجان ایله‌باغلی‌گنجلیك و اوشاق خاطره‌لرینی دانیشدی . اوایللرین مدنی حادثه‌لری ، گؤرکملی‌شخصیتلری وس ... حاقیندا صحبت آچدی .

ــ اوواقتلارگئتگل چوخ اولاردی . سونرا لارآراکسیلدی . ایندی‌بورادااائله بیرعائله یوخدورکی ، بیر ، ایکی ، اوچ ، نماینده‌سی اورادا اولماسین :

یاریم بوتایداقالدی

ــ اوستاد ، بیزیم طرفلرده سیزین قوهوم ــ قارداشلاردان وارمی ؟

ــ دییه سوروشدوم .

ــ چوخدور آمامنیم یادیمداقالان سئوگیلی خالام معصومه‌دیـر ! دئـدی وگؤزوره‌ك ــ گؤزوره‌ك «اوردقالان خالام واردر» ردیفلی ، باکی حسرتیله یازیلمیش یانیقلی شعرینی اوخودو.

منیمده قوهوملاریم اورادا چـوخدور ! دییه شهریـارین آروادی صحبته

قاریشدی .

ــ سنین قوهومون ــ منیم قوهوموم. نه فرقی وار؟ دییه شاعر ظرافات ائتدی، قید ائتدیگیم کیمی شهریارین یولداشی عزیزه خانم اونون یاخین قوهوملاریندانیدی . شاعره‌داها چوخ اوره‌ك یاندیرماق یاخشی باخماق ایچون قوهوم . قارداش باشقا عائله‌دن ائولنمه‌گی اونارواگؤرمه میشدی . بیزگؤروشنده اونلارین ۸ و ۹ یاشلاریندا ایکی قیزی واریدی .

او بیرگون بیزی آذربایجان ضیالیلارنیین آغ ساققالی دوکتورسلام الله جاوید گیله قوناق چاغیردیلار . د . س . جاوید آذربایجان ادبیاتینین یاییلماسی ، فولکلورین توپلانیب نشرائدیلمه‌سی ، یارادیجی ضیالیلارین بیرلشمه‌سی‌وگنجلرین تربیه‌سی ایچون‌وارگوجوایله چالیشان بیرانساندیر . او ، ایگیرمینجی ایللرده بیر مدت مسکوا وباکیدا یاشامیش ، مسکوادا قیرمیزی پرفسورلار اونیور سینه‌سینده اوخوموش ، باکیدا طب انیستیوسوندا اوخوموش قورتامیشدی ، دموکراتیااوغرندا آپاردیغی مبارزه‌یه گؤره‌نئچه‌ایللر حبسده وسورگونده یاشامیشدیر .

دوکتور سلام‌الله جاویدین صداقتلی وچالیشقان قادینی بیکه‌خانیم هریئرده هرآن اونون آرخاسینجاگئتمیش ، تکجه قادینی کیمی دگیل همده‌بیر آرخاداش کیمی آغریلارینی، آجیلارینی چکمیش، دویغوسونو، دردینی اووتموش، (۱) بوتون محرومیتلره دؤزموشدو .

سلام‌الله چوخدان ایدی‌کی ، خصوصی حیات طرزی‌کئچیریر وحکیملیکله مشغول اولوردو . او ، شهرین اوجقاریندا ، فعله محله‌لرینده یاشاییردی . یاشادیغی اثوده‌ده طیب‌کابینتی آچمشیدی. اونون دقتی جلب ائتمه‌ین‌کهنه اثوی، دوکتور شمسین ظارافاتلی دئدیگی‌کیمی،کند مجدینه اوخشاییردی .

عادت اورزه اثوصاحیبلری بیزی خصوصی بیرمهربانلیقلاقارشیلادیلار . من اونلارین اثوینده چوخ اولموشدوم . سلام‌الله بیکه خانیم منی و تهرانلی دوستلاریمی همیشه گولراوزله ، سئوینج و صمیمیتله قارشیلامیشدیلار . بیر تئز ــ تئزاونلارایغیشیر ، شاعر ویازیچیلاریمیزین یئنی اثرلرینی اوخویوب مذاکره‌ائدیر ، خالقیمیزین مدنی وادبی حیاتیندا کی‌یئنی حادثه‌لرحاقیندادانیشیب فکریلریمیزی بولوشدورووردوك .

بوگون ایسه‌تمام باشقاجورایدی، چونکی شاعرشهریاربیرینجی‌دفعه‌ایدی‌کی، اونلارین اثوینه‌گلمیشدی . قوناقلار چوخ ایدی . شاعر ویازیچیلار ، عالم وبسته کارلار ، حکیم وفعله‌لر، رسام وفتوگرافلار ... ایران آذربایجانی نین گؤرکملی

۱ــ تسلی وئرمك

یازیچی ، عالم، شاعر ، واجتماعی خادیمی باغچابان نخجوانی نین قیزی ثمینه خانیم‌دا بیزیم آرامیزدا ایدی . مرحوم باغچابانی من‌ثولوموندن ایکی ایل قاباق تهراندا گؤزموشدوم . بوآدام‌واله‌ائدیجی ، پارلاق بیر شخصیت ایدی . او، بیزیم یوزایللیگین باشلانغیجیندا نخجوانین چوخ تانینمیش معارفچی ضیالیلاریندان بیری ایراندا بیرسیرا دونیوی مکتبلرین یارادیجسی اوشاقلاریچون ایلك دفعه‌کتاب یازان وایللوستراسیا ترتیب ائدن اولموشدور . (عمرونون سونلاریندا تهراندا کارولاللارایچون خصوصی مکتب یاراتمیشدی) .

باغچابانین ثولوموندن سونرا مکتبه قیزی ثمینه باغچابان باشچیلیق‌ائدیردی. ثمینه‌یوکسك سواد گؤرموش ، درین بیلیگه یییه‌لنمیشدی . او ، آذربایجانین‌تورك، فارسی ، انگلیسی و فرانسیزدیللرینی بیلیردی . حددن آرتیق نوازشلی ، جدی و قطعیتلی قادین ایدی . او ، آذربایجانین بیر چوخ عالیملری‌ایله‌علمی یازیشمالار آپاریر ، مختلف یئردن ثوزونه ، مکتبه‌گرکلی‌کتابلارآلیرورسپوبلیکامیزین علمی، مدنی نائلییتلرینه دائر معلومات توپلاییردی . اونون قارداشی ثمین باغچابان ایرانین مشهور بسته‌کاری‌در .

یئمکدن سونراباشقا اطاقا چای‌ایچمه‌گه‌کئچدیك . ثمینه خانم تك قالماسین دییه عزیزه خانیملابیکه خانیم داگلدیلر . بیز بیلیر دیك‌کی ، شهریاریئنی شعر یازمیش واونواوخودیاجاق ، آنجاق‌او ، بیرینجی باشلاماق ایسته میردی اوناگؤره خواهش ائتدی‌کی ، ساهر باشلاسین قوجامان ساهر ثوزونون بیرنئچه‌یئنی شعرینی اوخودو وسونرا شهریاردا سؤز ایسته‌دی‌او ، چوخ هیجانلی‌ایدی . سسینین لنته (نوارا) یازیلا جاغینی بیلن‌کیمی ، هیجانینی گیزله‌دیب منه حصرائتدیگی‌شعرینی آستادان اوخوماغا باشلادی !

بیر قرنیده قارداشدان اوزاقلاشماق اولورمیش ؟!
قارداش دییه بیر عمرسو راقلاشماق‌اولورمیش ؟!
بیر دنده بوقارداشلاقوجاقلاشماق اولورمیش !؟
بونلار بئله‌کی ، عرض ائله‌دیم گلدی واولدی ؟!
من هرنه محال فرض‌ائله‌دیم گلدی واولدی ؟!
قارداش ، گؤزوم آختارمادا ، قوی بیر سنی تاپسین ،
عشقیم طلسیم داغلاری فرهاد کیمی چاپسین ،
دوشمن‌وار ایسه امجه گینی تندیره یاپسین ،
حسرت قالالی بیز سیزه بیر قرن یاریمدیر ،
آغلارگؤزومون شاهیدی شعریم ، سه تاریمدیر

مجلیسه درین سکوت چؤکموشدو . بیرنئچه دقیقه هئچ‌کیم دانیشابیلمه‌دی . بیردن سهند دوروب شهریاری قوجلاقلادی واللرینی ئوپدو ــ قوجامان ساهر آیاغاقالخاراق ، تشکر ائدیب‌دئدی : «احسن ، اوستاد ، یوزیاشا! منه ائله‌گلیرکی، آنادیلیمیزده یازدیغینیز شعرلرسیزی ائل دیلینده یاشاداجاقدیر» .

ارته‌سی گون بیزی تهراندا یاشایان ، خالچا صنعتینین ماهر اوستادی آذربایجانلی ورسام عربزاده ئوزاعمالاتخاناسینا دعوت ائتمیشدی .

شهریار ، سهند ، سلام‌الله ، جوشقون ، شمس وباشقالاری اعمالاتخانایا گئتدیک رسام ئوزونون ترتینی اساسیندا توخونموش خالچالارین سرگیسی(۱) نی دوزه‌لتمیشدی آورادا اولان خالچالارین هربیری بیراینجه صنعت اثری ایدی‌ینی و غریبه بزکلر، رنگلرین واله‌ائدیجی چالارلاری واویوشماسی ، یئنی‌اسلوبلو قدیم اورنامنتلر (۲)، نفیس ناخشیلار باخانی حیران قویوردو .

اعمالاتخانانین بوبالاجا اطاغینا داخل اولان تماشاچی ئوزونو سانکی طبیعتین قوینوندا ، پارلاق ، فسونکار چیچکلر ه بورون‌موش ، یازگونه‌شینین قاماشدیریجی شماعلاری چیلنمیش داغلارین زیروه‌سینده حس‌ائدیردی . عربزاده دئدی‌کی، او ، ئوزامك ویارادیجیلیق حیاتینا (۱۰) یاشیندا ایکن عادی بیر شاگردکیمی باشلامیشدیرگونده ۱۲ــ۱٤ ساعت ایشله‌ییرمیش . اونون‌سوسلوایشی واولدوقجاتر ، تزه‌ناخشیلاری رسماً غیرعادی شهرت قازاندیرمیشدی .

عربزاده‌نین اعمالاتخانا سیندا اولان‌گونون صباحی، خالقیمیزین، دیلیمیزین، ادبیاتیمیزین بؤیوك وورغونو ومشهور حکیم د ــ ج ــ هیئت بیزی قوناق چاغیردی. دکتر جواد تکجه‌ایراندادگیل ، همچنین یاخین واورتاشرقده تانینمیش ماهر جراحلاردان بیر یدیر . اونون آتاسی ، ستارخان و خیابانی ایله‌بیرگه‌دموکراتیا و کونستیتوسیا اوغروندا ووروشان بؤیوك شخصیتلردن بیری اولموشدور .

استامبول و آوروپا عالی مکتبلرینده تحصیل آلمیش جواد مشهور اوره‌ك جراحی بئرناردین یاخین دوستلاریندان دیر وایراندا ایلك دفعه اوره‌ك کؤچورن جراحه‌یر .

جوادگیلده مجلیسیمیز گئجه ساعت اوچه کیمی‌چکدی . چوخ طنطنه‌لی‌کئچن بوگئجه‌ده ساهر ، سهند ، جوشقون ، ساوالان وباشقا شاعرلر ئوز شعرلرینی اوخودولار ، بیر نئچه یازیچیدا مجلیسده کیلری ئوزیئنی حکایه‌لری ایله تانیش ائتدی سونراهامی‌ال چالاراق شهریاری سالون اورتاسیندا قویولموش میکروفونون قاباغینا دعوت ائتدی. بورادا شاعرئوزآنا دیلینین زنگینلگینه،کسرلی وتوتارلیغینا

۱ــ نمایشگاه ۲ــ تزیین ــ آرایش

حصر ائتدیگی اینجه یومورودرین ایهاملا دولو شعرینی اوخودو :

تورکون دیلی‌تك سئوگیلی، احساسلی‌دیل‌اولماز
آیـری دیلـه قاتسـان ادبیات اصیل اولمـاز
ئوز لفظینـی فارسا ، عـربه قـاتماسا شاعـر
شعرین اوخویانلار ، ائشیدنلر کسیـل اولماز
شعرین گرك احساس ایله ، رقتله قـاریشسین
کند اهلی بیلرلرکی ، دوشابسیز خشیل اولماز
مننن ده ه ظالم چیچار اوغلوم ، نه قصاصچی
بیر دفعه بونوقان‌کی ، ایپکدن قزیـل اولماز
قالماز ، اوخوماز بولبولو سالسان‌قفس ایچـره
داغ‌داشدا دوغولموش‌دلی‌جیران حمیل(۱) اولماز
سؤزلـرده جواهـر کیمیدیـر اصلی بدلـدن
تشخیص وئرن اولسا بوقدر زیر زیبیل اولماز
ساغ‌گونده دولار تاختا ـ تاباغ ادویـه ایلـه
اوندا کـه ننم سانجیـلانار زنجفیـل اولمـاز
شاعـر اولا بیلمـز آنـادان دوغماسا شاعـر
میس سن آبالام هر ساری کوئینك قیزیل اولماز
چوخ‌داکی، سرابین‌سویی‌وار، یاغـ بالی‌واردیر
بـاشی گـویه ده چـاتسا، سراب اردیـل اولماز
انسان اودو، دوتسون بو ذلیل خلقین الیندن
آللاهی سئویر سن‌کی، بـوانسان دلـیل اولماز
ملت غمی اولسا بویازیقلار چـوپـه دونمـز
اربابـلا ریمیـزدان داقارینـلار طعـیل اولماز
بوشهریارین طبعی کیمـی ، چیممه‌لـی چشمه
کـوثـر اولا بیلسه دئمیـرم، سلسبیل اولمـاز

مجلسده منه ده سوزوئردیلر. من‌ئوز صحبتیمین بـویـوك بیرحصه سینی شهریارین آنا دیلیمیزده یازیلمیش اثرلرینه حصر ائله دیم. بیرـ بیریندن آیری دوشموش عینی‌دیللی اوره‌کلی‌صنعتکارلاریمیز آراسیندایارانماقدا اولان علاقه‌لرین اهمیتیندن‌دانیشدیم. ایران‌آذربایجانیندا یاشایان بیرسیرا صنعتکارلاریمیزین‌گیلئی‌ـ گذارینا (گلایه سینه)ـ جواب اولاراق، اوندا اومید بسله دیگیمی دئدیم‌کی، بیزیم

۱ـ رام

ادبیات درسلیکلرینده بیرواقت، یقین‌کی، شهریارین، ساهرین، سهندین، بهرنگینین، حقینده فصیللر یازیلا جاقدیر .

..... اوواقت من‌بونا بیرکوورك اومیدبسله بیردیم. ایندی ایسه قلباًاینانیرام. ایراندا مونار خیزمین دئوریلمه‌سی منیم چوخدان درك ائتدیگیم بئله بیر حقیقتی بیر داها ثبوت‌ائتدی‌کی ، خالقلارین مللی استقلالیت اوغوروندا‌کی مبارزه عزمی قیریلمازدیر .

مونارخیزم(۱)زنجیریندن بویوك‌قورتانلارحسابیناجان‌قورتارمیش ایران‌خالقی ئوز طالعی‌نین‌تام صاحبی اولماق یولوندا حله یئنی ـ یئنی‌سیناقلار (۲) قارشی سیندادیر. ایرآن خالقی‌نین بوسیناقلاردان غالب چیخاجاغینا‌بوگون‌بوتون ترقی‌پرور بشریت‌اومیدبسله‌یور. بوامیدبیزیمده‌قلبیمیزده یاشایین. چونکی، شهریارد‌ئمیشکن:

«قارداش نه‌قدر یادلاشا ، یاددان چیخابیلمز»*

ئوز الفبا میزاکچیرن : ح‌ـم‌ـ ساوالان

۱ـ سلطنت ۲ـ امتحان

* بومقاله باکی‌داچیخان آذربایجان ادبی مجله‌سی‌نین ۱۹۷۹ ایلی بشینجی صایی‌سیندان نقل ایدیلمیشدیر .

توفار قانلی عاشق عباس

اشاره

عباس‌مهیار

«توفارقان» روایتنده

آذربایجان فولکلورونون ییغیلماسی و نشری بـاره‌ده یاخشی و حـرمته لایق ایش آپارانلاردان بیری «عباس مهیار»در. مهیـارین چوخ دگـرلی اثرلـرینـدن سایپلان وهله بوگونه قدر چاپ اولماسینا امکان یارانمامیش «توفارقان فولکلوری» دفترلری‌در.

بوفارسی ـ ترکی دیللرینده یازیملیش و بیرچوخ «بخش»لره آیریلمیش اثرده، مهیار ئوز دوغولدوغی شهرین، توفارقانین ـ ایندیکی آذرشهرین ـ فولکلوری حقنده مفصل معلومات وئرمیشدی. بیز بورادا آقای «مهیار»ین گؤندردیگی «توفارقانلی عاشیق‌عباس» ناغیلینی درج‌ائدیریك. یازیدامهیارین‌رسم‌الخطی‌ساخلانیلمیشدر.

توفارقانلی عاشیق عباس

عاشیق ناغیلاریندان سیز چوخ اشید میسوز. اوناغیلارکی عاشیقّ سازینین دیلیجه دییر. مجلسده اوتورانلارا حال‌وئرر و اولارین اورپین ایشیقلاندیرار. عاشیق ناغیلاری چوخدی آماتوفارقانلی عاشیق عاباس ناغیلی بیرآیری‌شیدی.

عاشیق عاباس ناغیلیندا سؤومك، سؤوندورمك، باشی اوجایاشاماق، جان‌قویماق، جفاچکمك ، بؤیوك باشلارینان باش باشاقویماق، ساواشماق و ظالیم قاباغیندا سینماماق لبه‌لنیر.

بوناغیلدان جور به‌جور روایتلر بیزه یتیشیب. آما اصیل روایت توفارقان روایتی دور کـه مـن‌اونی صیغیش کندینده صمد حکیمی آدیندا یوزیـاشیندا بیرقوجـاکیشی‌دن اشیدمیشم‌کی ایندی‌سیزین اوچون یازیرام.

ایندی بوسیزو بودا توفارقانلی عاشیق‌عاباس ناغیلی.

توفارقانلی عاباس خواجه‌نصیرآدلی بیرکیشینین اوغلودور. خواجه نصیروخواجه صاباح دئملی ایکی‌قارداشیدیلار. هرایکیسیده توفارقانین‌باش‌بویوك‌لریندن سایبیلیردیلار.

خواجه صاباحین بیرگؤزل گؤیچك قیزی واریدی. اونون آدی گول‌گزیدی آما اوقدر گؤزلیدی‌کی اونا گول‌گزپری دییردیلر. آخی توفارقان ماحالیندا. اوزامان، آلی گولی‌گؤزل قیزلارا پری دییردیلر .

گول‌گزینن عاباس‌گؤبك‌کسمه بشیك‌کسمه آداخلییدیلار.

گونلرگئچدی، هفته‌لرسووشدی، اون بشلرآیادؤندی، آیلار ایل‌تؤردی بوایکی اوشاق دیرچلدیلر، بوی‌آتدیلار. عاباس بیراوجا بوی قره‌قاش گؤزاییداولدی و گول‌گز بیرگؤزل‌پری بسلندی. دابیلار بیربیرین چوخ آزگؤرور دیلر، آخی یاشادولموش ایییدلر، جووان ازن قیزینان نئجه بیریشرده‌اولابیلر.

عاباس ئوزئوزونه دییه‌ردی: اولمویا عمیم قیز وئرمه‌دن پشمان اولا . اوندا بس من نیله‌رم. الیم‌هارا چاتار. سوگی دردی عاباسین اوریین اویوردی.

بیرگون عاباس ایکی مکتب یولداشینان، کی‌بیرینین آدی احمد[1] وبیرینیکی‌ده قره ویسیدی[3] یوواداغینا[4] گئتدی. هربیری ایکی رکعت نامازقیلدی. هربیری ئوزاورك سؤزون آللهینادئدی وایسته‌دیین ایسته‌دی . بوایشه گئچن زامانلار مصلایه گئدمك‌دییه‌ر‌دیلر.

احمد دئدی: «آی آلاه‌سنن دیله‌دیگیم بودورکی منی بیربویوك عالیم‌ایله. الله‌بیر عالیم‌کی توفارقاندا تاییم‌اولمویا»

قره‌ویس‌دئدی: «آی‌آلاه سنن ایسته دییم‌بودورکی منی بالابان‌چالماخدا بیربویوك اوستاایلی لیسن»

عاباس توفارقانلی دئدی: «آی آلاه‌سنن ایستی‌ییرم کی‌گول‌گزپرینی منه‌یتیرسن. منده نذیردییرم‌کی الیم اونا یتیشرکن صابیله میره[5] گئدم اون ایکی‌گون اورادا اروج توتام، اون ایکی تومن‌پول فاغیرا، یوخسولاوئرم و اون ایکی قوربانلیق اون‌ایکی‌ایمام یولوندا کسم سونرا توفارقا ناقاییدیب گول‌گزینن باش بیریاسدیغا قویام.»

بوایشین اوستونن بیرزامان‌گئچدی. احمد بویوك بیرعالیم اولدی. قره‌ویس‌اوستا بالابانچی سودان چیخدی. آما عاباس ایسته‌دیگینه یتیشمه‌دی.

بیرگون عاباس ننه‌سینین یانیناکئدی واورك سؤزون اونادئدی.

ننه‌سی دئدی: «آی اوغول عمون بیزه سؤزوریب. گول‌گزسنون‌آداخلوندی».

عاباس دئدی: «بس نیه‌دورموسان. تئز اول الچیلیگه‌گئد».

ننه‌کی اوغلونون اورك سؤزون بیلدی، چادیرانی‌اوچ تولاخ ایله‌دی، باشیناآتدی

وگول گزخانوما الچی گئتدی.

خواجه صاباح ئوزسؤزون اوستونده دوران آدامیدی. ایش دوزلدی. توی‌اولدی وگول‌گزین الین عاباسین الینین اوستونه قویدولار. آما عاباس دا ئوز آلاهینا سؤز وئرمیشدی. گول‌گزی گردك اوتاغیندا قویوب، ایاغادورب، اوزتر بیزه طرف قویوب و صابیله میره گئدیب، تاندیر نیازین یئرینه گتیرسین.

عاباسی صابیله میرده وگول‌گزپرینی گردك اوتاغیندا قویاخ ایندی اشیدك بیردانا توفارقان تاجیرلرینن، کی‌آل وئر اوچون اصفهانا گئد میشدی.

شاه‌عاباس زامانیندا رسم بئله‌یدی کی هرتاجیر اصفهانا وارد اولسیدی یاخچی سویفوسوقتینن‌شاهین قولوغونا گئدردی. توفارقان‌تاجیریده‌آزدان چوخدان‌گؤتوروب شاه عاباسین قولوغونا گئدیب:

شاه مجلسینده قوناق‌چوخودور وقوناقلار گتیرنلر گوزه‌گلیمیدی. شاه‌عاباس‌دویونجا چاخیرایچیب مجلیسین یوخاری باشیندا اوتورموشدی. قره‌گؤز، آغ اوز نازیك بئل و اوزون تئل‌گورجی کنیزلری شاه مجلسینده دولانیردیلار. شاهین‌گ‌ؤزو بیرینه دوشوب اوزون اوتورانلارا توتوب بئله‌دئدی: «بوگوزل قیزلارین‌تایی‌توشی بیریئرده‌اولارمی ؟»

هامی اوتورانلار دوز بویوروسان دییب باشلارین آشاغا اندیریبلر. آما توفارقان تاجیری هیچ بیرسؤز دئمه‌دی. شاه‌عاباس اوزون اونا توتدی ودئدی: «آی تاجیرباشی بیرسؤزده»

توفارقان‌تاجیری دئدی: «شاه ساغ‌اولسون! توفارقاندا خواجه صاباح‌آدا بیربؤوك باش آدامین، بیرگول گزپری آدلی قیزی وارکی سنون‌هامی‌کنیزلرون اونون بیرمیندار توکیده اولابیلمز».

شاه‌عاباس یئریندن ترپندی، دیك اوتوردی و دئدی: «تاجیرباشی بی‌کی دئدون دوزدی؟»

توفارقان تاجیری دئدی: «اولارکی شاه قولوغوندا یالان دانیشماق؟ آما بیرعیبی وار اودا بودورکی گول‌گزین نیشانیسی‌وار»

شاه‌عاباس چکیلیب یئرینده اوتوردی وئوز ئوزنه دئدی: «یکه کیشی بوکی عیب اولمادی»

مجلس قورتولدی. گئدن‌گئدی. قالان قالدی. آما شاه‌عاباس سحره جن فیکری گول‌گز یانیندا قالدی.

صاباح سحرتئزدن شاه‌عاباس ساری خوجا ، قول عبداله وچووول سومانی بیر بویوك لشگرینن توفارقانا یولادی‌کی گول‌گزی اصفهانا گتیرسینلر.

شاهین سرکرده‌لری گئجه گوندوز یول گئدیلر تاتوفارقانایتیشدیلر. شاه لشگری

همشه باهار باغیندا اوتوراق ایله‌دیلر و شاه امریله گول‌گزپرینی اورایا گتیردیلر. بوایش توپ‌کیمی توفارقاندا سس‌لندی. آماکیم جانینان باشینان دویوب‌کی شاه سوزون قوی گؤتور ایله‌سین. چوول سوما و قول عبداله بیردانا شاهلارالاییق کجاوه دوز تدیلرکی گول‌گزی اوندا اوتوردوب اصفهانا آپارالار. گئجه‌نی اوباغدا قالدیلار تادینجلسینلر و صاباح سحرتئزدن یولا باشلاسینلار.

توفارقانلی عاباسین احمد آدیندا بیریاخجی نوکری واریدی. تا اصفهان لشگری توفارقانایتیشیب و گول‌گزی همشه باهار باغینا آپاردیلار احمدآخشا مینان ئوزون‌تربیزه یتیریب، صابیله میره‌گئدیب، آغاسی عاباسی اورادا تاپیپ، آنینان‌تر آخاآخا اوزعاباسا توتوب بئله دئدی:

جانیم آغا قولو غووا گلمیشم
حکم اولوندی آپاردیلار گول‌گزی
جفاچکیب من بورا یاگلمیشم
حکم اولوندی آپاردیلار گول‌گزی

***

عاباس کی‌دایا ناجاغی آغاسی امیرالمومنه ایدی اوزون ایتیر یب بئله دئدی :

جانیم اوغلان قولوغوما گلمیسن
قادیرآلاه باده وئرمزگول‌گزی
جفاچکیب سن بورا یاگلمیسن
قادیرآلاه باده وئرمزگول‌گزی

***

احمد سؤزون دالیسین توتوب دئدیئ
قادیرآلاه بیلیجی‌دی بیلیب‌دی
دؤرت بیریانیم غم دریاسی آلیب دی
چووول سوما، قول عبداله‌گلیب دی
حکم اولوندی آپاردیلار گول‌گزی

عاباس دئدی:

قیزیل گولی دسته دسته درن وار
دریب پنهان اونی یئره سرن وار
اونی منه، منی اونا وئرن وار
قادیرآلاه باده وئرمزگول‌گزی

احمدکی آغاسین بوجورگوروب دئدی:

عبث یئرده أحمد سؤزون سویله سن
دسمال آلیب گؤزون یاشین سیله سن
عاباس گول گزگئتدی گؤره بیلمه سن
حکم اولوندی آپاردیلار گول گزی
احمد بئله بیلیر کی عاباس اونون سؤزلرین اینامیر. سؤزون چؤوروب بئله دئدی:
من قولامام گلمزدیلیمه یالان
ائلووه ئولکووه سالدیلارتالان
قول عبداله گلدی ساری‌خاجانیان
آغام آپاردیلار یاروی سنون

* * *

من گلنده کجاوه‌لر قورولدی
آغ الره ترحنالرقویولدی
گول گزخانیم کجاویه قویولدی
آغام آپاردیلار یاروی سنون

عاباس هئچ سؤز دانیشمی‌ییب نامازا باشلییب. احمد ئوزایشینن مأیوس‌اولوب توفارقانا قییدیب گئدیب.

عاباس گئجه نامازین قیلیب نذیرنیازین‌یئرینه گتیریب باشین قویوب یاتیب یوخودا بیرسس قولاغینا گلیر: «عاباس گون چیخینجا ئوزوی توفارقانا یتیردون یتیرمیسن اگر یتیرمه‌دون داگول گزی گؤره‌بیلمه‌سن»

عاباس یوخودان داشلانیب اوز توفارقانا طرف قویوب. تربیز دروازاسینا یتیشیب گؤروب قالاوان قاپیلاری باغلییب کسگین شمشیرالینده دولانیر.

عاباس دئدی:
باشینا دؤندوگوم قوربان اولدوغوم
آچ قاپینی اینتظارام قالاوان
آلاگؤزلرینه حیران اولدوغوم
آچ قاپینی اینتظارام قالاوان

قالاوان دئدی سن‌کیم سن وگئجه‌نین قارانلیق واختی هاراگئدیسن؟ عاباس دئدی:
آلما منیم هیئوا منیم نارمنیم
سینیخ سالدون گل‌گؤیلومی آل منیم
قیامتده اتك سنون ال مینم
آچ قاپینی اینتظارام قالاوان

قالاوان دئدی، «قوناغی‌ئووه تویمولار، اوخ یایین‌گؤیدن آسیر. من دییرم کیم‌سن هاراگئدسین هله بودییر منیم قلبیمی‌سیندیردون» عاباس دئدی:

گون دایاندی آستانوون داشینا
رحمون گلسین گؤزون‌آخاق یاشینا
دؤندر منی بالالارون باشینا
آچ قاپینی اینتظارام قالاوان

قالاوان دییر: «اولمویا یول چاپانسان‌کی بئله تله سیسن. آخسی بوگونلر تربیزده اووری ایری چوخدور» عاباس دئدی:

لاله تکین‌من سینه‌مدن داغلییام
لاچین ویریب قول‌قاناتی باغلییام
توفارقانلی خواجه نصیر اوغلویام
آچ قاپینی اینتظارام قالاوان

قالاوان‌کی‌خواجه نصیرآدین اشیدیب عاباس‌توفارقانلی‌دان‌چوخ اوتانیب ودئدی: من اوکیشینین دوز چوریین چوخ یئمیشم، منی‌سن باغیشلا» اوندان سونراقالانین‌قاپیسین عاباسین اوزونه آچیب و عاباسی یولاسالیر.

عاباس یولادوشور. گلیرنه‌گلیر. اون آدلیمین بیرالیر. جان باسیر. گون چئیخانا یاخین داغمانلار[10]آلتینایتیشیر. گورووریول چوخدی وگون ساچیر. یوخوداکی‌سس یادینا دوشور: «گون چیخینجا ئوزوی...» عاباسین اویین درد آلیر و بئله دییر:

باشینا دؤندوگوم منیم ئوزآغام
یتیر منی یارا آفتابینن
بیردسته‌گو لیلن چئیخدی بهشدن
توتوبدی دستینده آفتابینن

* * *

باشینا دؤندوگوم آی حسن قاضی[11]
عجب دخل اتمیسن میزان تارازی
داوودا وئرمیسن سن خوش آوازی
اوخورسسی گلرآفتابینن

* * *

باشینا دؤندوگوم آی حسن بابا
گئجه گوندوز ذیکرایلیسن کیتابا
یکشنبه‌گونونده یاساندی کابا

بناسین قویدولار آفتابینن

***

من عاباسام سوزی دییه‌رم باشدان
علی نظرسالدی سوچیخدی داشدان
محمدمصطفی یندی معراشدان
یئره قویدی قدم آفتابینن

عاباس شعراوخوماسی‌قورتولاندان سونرا باشین بیرداشاویردی و هوشدان گئتدی. اوزامان‌هوشه گلیر کی‌یئرین‌لنگری‌عرشین‌سیتونی‌شاه‌مردان‌باشی‌اوسته‌دورموشدی. عاباس کی ئوزونه‌گلیر، شاه مردان الینده بیرجام عاباسا دییر بویورور ایچ و صلواة گوندر و منیم ریکابیمنن توت. عاباس جامدا اولان باده‌دن ایچیب و بیراوجالی صلواة گوندریب وگوزلرین یوموب وعلینین ریکابینن توتوب بیرآزدان سونرا گوزون آچیب ئوزون پیرلر دروازاسیندا[۱۳] گوروب‌دئدی:

اینتیظار ایلی پیب یارکوجر اولدوم
اونوچون بوسمیشام یولی سن باری
اجل پیاله‌سین من ایچر الدوم
دولدور پیاله‌نین دولیسین باری

***

باغوندا آچیبدی گول لاله‌لر
مییلن دولوبدو قم پیاله‌لر
چکمه دیرناغووی اتمه ناله‌لر
اینجیتمه اوزونده خالی سن‌باری

دییلر عاباس بوشعرلری اوخویاندا بیردانا چارادار اوردان گئچیردی. اسیین بیز لییب یان یوردین قاناتمیشدی بئله بیلدی کی عاباس او شعرلری اونا گؤره اوخویور. دئدی:

«بیزله میشم ئوز اشییمی بیزله میشم به‌سنه ناوار»

عاباس ئوز عالمینده شعرلرینین دالیسین اوخویور:

دیلیم توتمازگول‌گز دییم آدووا
سالیدیم یا سالمییدیم یادوا
البته یته‌سن عاباس دادینا
آغام شاهلارشاهی علی‌سن باری

ایندی آشیدك گول‌گزپریدن، کی باشینان گلن ایشدن اوریی ادلیدی سحرتئزدن

باشین باغدان اشیبه اوزاتدی تاگلن گئدنن عاباسین خبـرین توتسون. آه‌ـا الی بیریئره چاتمادی و دئدی:

ای آغالار ای قارداشلار
باغریم‌قان اولدی یارگنمز
دریب گولی دسده باغلیب
سانجیب بوخاغا یارگلمز

* * *

خلق لطیفه‌لریندن

ملانصرالدین و اوغری

بیرگئجه اوغری گیره‌ر طویله‌یه
ملانین ائشه‌گینی آپارار.
سحراولور، ملابوش گؤرونجه آخیری،
های ـ هارای سالماغا باشلار.
های ـ هارایی ائشیدن قونشولار.
بیغیشیرلار قاپییا،
هرآغیزدان بیرسس گله‌ر .
بیری دییه‌ر: «اولمایا یاددان چیخاریب،
قاپینی باغلامادین»،
بیرآیریسی گؤستریب قاپی تایلارین،
دییه‌ر: «هله‌سن بیربونا باخ
بوندان داقاپی اولار؟»
بیرئوزگه‌سی آرتیرار
نیه‌سن ائشیتمه دین اوغرینین خیشیلتیسین؟
ملاگؤره‌ر قونشولار
باش ساغلیغی یئرینه
اونی دانلایا جاقلار
دییه‌ر: «آی خوش انصافلار!»
بس گناه‌منده ایمیش،
اوغرودا یوخ ایمیش گناه؟

آنا

پك(۱) چوجوقدوم یئره گؤمدولر (۲)سنی
حیاتا قاناد سیز آتدیلارمنی

باخ نئجه پوزولوب عمرین گلشنی
حیات سن سیز منه زنداندیرآنا

قوینوندا بسله‌نر گؤزل دیلکلر (۳)
لایقدیر سجده یه سنه ملکلر

نرده‌سن (٤)، گؤزلریم هپ سنی بکلر (٥)
باخ اولادین ناصل (٦) گریاندرآنا

سن بیرگونش ایدین دوغدون دابایدتن
یازیك اولادینی غملره آتدین

بیر جواب ور هانگی مرادا چاتدین
تورپاقلاردا نئجه زماندیر آنا

بیر آه چکسه‌م سن‌سیز قوپمازمی طوفان
عزیزیم آنا جان ، گؤزوم آنا جان

یوموق گوزلرینی آچ دا بیر اویان
شیمدی زمان باشقا زماندیر آنا

ییخیلیب یانینه اؤلمك ایسته‌رم
آنالیك مهرینی گؤرمك ایسته‌رم

سنی گؤرمك ایچون اؤلمك ایسترم
تسلیم آه ایله فغاندیر آنا

ص ـ وورغون

۱ـ چوق ۲ـ دفن‌ائتدیلر ۳ـ آرزولار ٤ـ هارداسان ٥ـ گوزلر ٦ـ نئجه

گوونمه[1] گوزللگینه

سوگیلیم گوونمه گوز للیگینه
سنین‌ده ساچلارین تار و مار اولور

آلدانما طالعین پنبه (۲) رنگینه
حیاتین اوزون بیر انتظار اولور

سوگیلیم بیرانسان دوغارکن آغلار
چیچکلرله آچار صولارلا چاغلار

ره‌گذاری اولور باغچه‌لر باغلار
نهایت اسم سیز بیر مزار اولور

سوگیلیم باخسانا ، بیریانداگولن
بیریاندا گؤزونون یاشینی سیلن

کیمی منیم کیمی اریر دردیندن
کیمی سنین کیمی بختیار اولور

سوگیلیم سنین‌ده گچر زمانین
نه شهرتین قالیرنه حسن آنین

بویله دیر قاموسی قحبه دنیانین
دورت موسم ایچینده بیر بهار اولور

کمال‌الدین قامو

۱ـ اعتماد اتمه ۲ـ صورتی رنك

دامجی دامجی ایچیمده بیریکدی‌بوآیدینلیق ...

دکتر حمید نطقی

دامجی ــ دامجی ایچیمده بیریکدی بوآیدینلیق (۱)
بو نغمه‌لر ئوز ــ ئوزونه سئل‌کیمی آخماز اورکلره
بو داغا آددیم ــ آددیم چیخیلار
وآددیملاریمیز بیزی دال ــ بوداقلاردان اوزاقلاشدیردیقجا (۲)
یاخینلاشدیریرکؤکلریمیزه (۳)
یول‌آلماساق ، اوجالماساق ،گؤره‌بیلمه‌ریک ئوزوموزو . (٤)
سن یوخویا دالسان‌دا ضرریوخ (٥)
نئجه اولساشام ــ ناهارین سفره‌ده حاضر
هر شئی یولونداردر
تؤکولن میوه‌لری ییغماقدان باشقا
ایشین یوخ
هن دئسه‌ن ، یئته‌ر . (٦)
رؤیالارین بئله حاضریاتاغین‌کیمی.
سن قاناتلانسان ئوز هاواندا اوچارسان ...
لکن ، من ئوزومی تاپابیلمم ایچون
شرطلریمین چوخ اوستونه چیخمام گره‌کدیر .
بو بیر ساواش‌در ، ساواش .
سن‌ایله مساوی اولماق ، منلیگیمی تاپماق
یولوندا ، بیر مقدس تلاش .
هرکس‌کیمی ، گزیب ــ اوینامام ، منه حرام
اوزاقلاردان اولدوزلار چاغیرارکن بوردا نئجه قالام ؟
ترپنمه‌میزگره‌ك .
یوخسا ، ال ــ آیاق وورماساق
نئجه اولورآتلاماق
گؤمولدوغوموز باطلاغین (۷)
نه جور بیر چیخماز اولدوغو ؟

تهران ــ فروردین ۱۳۵۷

آچیخلامالار : ۱ــ بیریکدی : ییغیشدی ، ۲ــ دال ــ بوداق : شاخ و برگ .
۳ــ کؤك : ریشه . ٤ــ یول‌آلماساق : اگرمسافاتی راطی‌نکنیم . ٥ــ دالماق : فرو رفتن . ٦ــ یتمك :کفایت ائتمك . ۷ــ گؤمولمك : دفن اولماق .

میدن (۱) اول چهرهٔ زیبا عـرق‌افشان اولموش
یا سراسر گؤزاولوب اوزینه حیران اولموش
بوگؤزه‌ن دایره‌نی هاله خیال اتمه که چرخ
آغـزین آچیب مه شبگردیمه حیران اولموش
گؤزدن ایراق که سلطان جنون شوکتدن
هر دوگون باشیمه بیر چتر سلیمان اولموش
لب لعلیـن غمینـدن بس اودوبـدور قـانلـر
خوبلارین اوره‌گی کـان بـدخشان اولموش
تا گؤروبدور نظرین وار اون ایلـن قاشی یـای
گل اوزین جمع قیلیب غنچه‌ی پیکان اولموش
صاف اتدنده لب جانبخشیـنی دوران ایشیدیر
بیر ایکی قطره داموب چشمه حیوان اولموش
رحم قیل صائبه ساقی میایلـه دوت الینـی
نئجه ایچسون قانینی بواوره‌گی‌قان اولموش

۱ـ شراب وحدت

معرفی کتاب

۱ــ دده‌قورقود کتابی چاپ‌دان چیخدی . بوکتابا آذری محققیمیز آقای م ع فرزانه تحقیقی بیر مقدمه‌یازمیشدیر .

گچمیش زماندا کی آذری تورکلری‌نین سجایا عادت و عنعنه‌لرینی داستانلار شکلینده بیان ائدن بوقیمتلی وائشسیزکتاب باره‌سینده‌گله‌جك صایی‌میزدا تحقیقی بیر مقاله نشرائده جگیك .کتاب‌انتشارات فرزانه طرفیندن چاپ اولو ب وکتابخانه لرده موجوددیر .

۲ــ سازیمین سؤزو (۱ و ۲ ــ نجی‌جلد)

دده قورقود حماسه‌لری اساسیندا یازیلمیش ئولمز شاعرب . ق . سمندین مشهور اثری اوزون‌ایللر استبداد رژیمی طرفیندن قدغن‌اولدوقدان صونرا، صون آیلاردانشرائدیلمیشدر . بیز، بویوك شاعرین سؤزباجار یغینین و شعر قدرتنین پارلاق نمونه‌سی اولان بواثری ، ینی‌دن اوخوماغی اوخوجولاریمیزا توصیه‌ائدیریك وشاعرین‌هله نشرائدیلمه‌میش اثرلرینین نشری آرزوسیندایيق .

۳ــ تاپماجالار

دکتر سلام‌الله جاوید وعبدالکریم منظوری خامنه‌ای طرفیندن مشترك چالیشما نتیجه‌سینده‌چاپدان چیخمیشدر . مؤلفلرین‌کتابی توپلاییب حاضرلاماقدا چوخلی زحمت چکریکلرینه باخمایاراق کتابین چاپی‌اوخوجونی‌راضی سالمیر . صونراکی چاپین داها تمیزوداها مکمل بوراخیلماسی بیزیم آرزو میزدر .

وارلیق

مجله ماهانه فرهنگی، ادبی و هنری

(به‌زبانهای‌فارسی و ترکی آذری)

تحت نظر هیئت تحریریه

مدیرمسئول دکترجوادهیئت

محل اداره: تهران، خیابان مصدق، کوچه بیدی‌شماره۱۷

تلفن ۶۴۵۱۱۷ / ۷۶۱۸۳۶

چاپ‌کاویان ــ میدان بهارستان

قیمت ۵۰ ریال